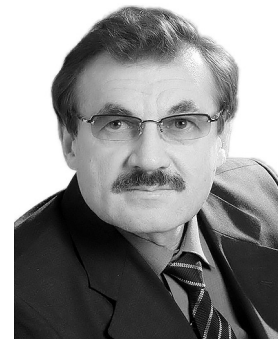

ДОКТРИНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

КОРНИЄНКО Михайло Васильович - доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, лауреат державної премії України в галузі науки та техніки.

ТЕРТИШНИК Володимир Митрофанович - доктор юридичних наук, професор, академік Академії політичних наук, професор Університету митної справи та фінансів України

У статті розкриваються проблеми юридичної визначеності та процесуальної форми негласних слідчих (розшукових) дій в кримінальному процесі України, оптимізації доказового права та інституту негласних слідчих (розшукових) дій крізь призму гармонізації приватних і публічних інтересів, пропонуються концептуальні моделі юридичної форми окремих негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: слідчі дії, доказове право, процесуальна форма, юридична визначеність.

В статье раскрываются проблемы юридической определенности та процессуальной формы негласных следственных (розыскных) действий в уголовном процессе Украины, оптимизации доказательственного права и института следственных действий сквозь призму гармонизации публичных и частных интересов, предлагаются концептуальные модели юридической формы отдельных негласных следственных действий.

Ключевые слова: следственные действия, доказательственное право, процессуальная форма, юридическая определенность.

In the article reveals the problems of legal certainty procedural undercover investigation form (investigative) action in criminal procedure of Ukraine, the law of evidence and the optimization of the Institute investigative actions through the prism of harmonizing public and private interests are conceptual models of legal form separate undercover investigations.

Keywords: investigations, evidentiary, procedural right form, legal certainty.

Вступ. Актуальність досліджуваної проблеми обумовлюється тим, що в інститут негласних слідчих дій ще не отримав достатньо широкого застосування, і в значній мірі через наявність недоліків законодавства не відповідність в багатьох параметрах вимогам юридичної визначеності та принципу верховенства права і пропорційності

Аналіз останніх наукових досліджень показує, що розгляд проблем реформування інституту негласних слідчих дій, набирає

обертів в сучасній кримінально-процесуальній науці [1-7, 9-31, 33-36]. Але існуючі публікації не вичерпують всю складну проблему, а скоріше утворюють фундаментальну базу для її подальшого дослідження.

Мета даної роботи – визначити орієнтири подальшого реформування інституту негласних слідчих (розшукових) дій.

Викладення основного матеріалу дослідження. Важливим етапом судово-правової реформи в Україні стало прийняття 13 квіт-

ня 2012 року в «рекордний» за швидкістю час та «майже рекордною» кількістю депутатів в залі парламенту, по «модній» традиції – за одну ніч, нового КПК України, в правовому полі якого з тих пір трудяться, долаючи в мукках сумління бюрократичні прірви, слідчі, детективи, прокурори та судді.

У новому КПК України характерне для деяких європейських країн поліцейське розслідування втиснули в рамки традиційного для нашого правового поля інституту досудового слідства зі збереженням основного суб'єкта даної стадії судочинства - слідчого. Колишні оперативно-розшукові дії «перевдягнені» відтепер у процесуальну форму – «негласні слідчі (розшукові) дії», а відтак зараховані до компетенції слідчого, чим на слідчих звалили як процесуальну, так і фактично оперативно-розшукову діяльність, а самих колишніх оперативних працівників поставили в рамки, за яких відповідні дії вони можуть проваджувати лише за окремою вказівкою слідчого, а фактично не маючи змоги їх проводити за відсутності інформаційних технологій, перенаправляють доручення оперативно-технічним підрозділам чи іншим компетентним суб'єктам. Детективи Національного антикорупційного бюро України, навпаки, поєднали в собі публічну функцію розслідування і конспіративну оперативно-розшукову роботу, що не менш дивно – «як їм це вдається», особливо після прийняття публічно перед телекамерами присяги і супутнім цим діям факторам відомості та популярності. Новий КПК України запровадив новий інститут – негласні слідчі (розшукові) дії, але чітко не визначився ні з їх системою і змістом, ні з процесуальною формою їх провадження, залишаючи багато запитань (коли? за яких умов? що? як? яким чином?), а отже, і можливостей для свавілля. Критерій істини – практика підтверджує: за час роботи судових і правоохоронних органів за новим КПК України злочинність зросла, коефіцієнт розкриття злочинів зменшився, ефективність судочинства знизилася. Очікувати іншого не було і немає підстав безкардинальних змін самого законодавства.

Аналізуючи систему слідчих дій, розміщених у гл. 21 КПК України, С. В. Єськов

стверджує, що досліджувана система містить новий для теорії та практики інститут негласних слідчих (розшукових) дій – синтетичне утворення, отримане шляхом інтеграції оперативно-розшукового супроводження розслідування кримінальних справ з досудовим слідством – різних за правовим режимом, але близьких за пізнавальною природою форм діяльності [9, с. 270].

Законодавець не тільки не забезпечив чітку юридичну визначеність процедури провадження негласних слідчих дій, а й засіяв юридичну термінологію бур'янистими словами-трутнями, а тим самим новою плутаниною. Звернемо увагу на опорне поняття самої глави 20 КПК України «слідчі (розшукові) дії». Який сенс має тут термін «розшукові», коли зрозуміло, що при всякому пізнавальному процесі шукають нові знання, а при слідчих діях зазвичай «шукають» такі знання через пошук доказів. Сам термін «шукати» означає намагатись знайти, виявити що-небудь, знаходити, відкривати зміст, збирати, прагнути чогось, відкривати зміст речей, дізнаватись про щось [32, с.908]. Все це притаманно слідству взагалі і слідчим діям, зокрема, основним змістом яких, як різновиду пізнавального процесу, є пошук, збирання, дослідження, фіксація та перевірка доказів. «Лишні» терміни в законі («слова-паразити») можуть тільки шкодити – зайві витрати типографської краски і паперу на друк законів та їх коментарів.

Незважаючи на це законодавець «не заспокоївся» і в пошуках «інноваційних опусів» пішов далі – усі негласні слідчі дії він умовно поділив на дві групи: *перша* – дії пов'язані з втручання у приватне спілкування (§ 2. глави 21), куди чомусь не попали значним чином пов'язані саме з можливостями масштабного втручання у приватне спілкування такі негласні слідчі дії як, наприклад, «спостереження за особою, річчю або місцем» (ст. 269) або «аудіо-, відеоконтроль місця» (ст. 270); *друга* – «інші види негласних слідчих (розшукових) дій», куди всупереч ст. 22 Конституції України було занесено «обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи» (ст. 267), здійснюване, як визначено в законі «шляхом таємного проникнення в них,

у тому числі з використанням технічних засобів», і все «що мабуть було відоме законодавцям», включаючи контрольовану поставку, спеціальний слідчий експеримент, імітування обстановки злочину тощо.

Залишаючи невдалу класифікацію, в аспекті термінологічних опусів кидається в очі така новела, як «зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж» (ст. 263 КПК України). Знову питання – до чого тут прилаштований термін «транспортні», коли саме поняття «телекомунікації» (*telecommunications*) розуміються як процес дистанційного передавання даних на засадах інформаційних технологій. Телекомунікації, на відміну від пошти, яка перевозить листи чи бандеролі транспортними засобами, є новим унікальним засобом передачі інформації від одного адресата іншому, через використання електромагнітних хвиль та інших інформаційних технологій. Тут інформація, що передається по телефону, мобільних засобах телефонного, електронного чи радіозв'язку, супутникового, лазерного чи іншого пристрою, за допомогою комп'ютерної мережі зв'язку, включаючи засоби інтернету і комп'ютерної телефонії: IP-телефонії (технологія, що дозволяє використовувати будь-яку IP-мережу як засіб організації та ведення телефонних розмов, передачі зображень та факсів шляхом перетворення звукових сигналів у цифрові, їх стискання, передачу мережею Internet і зворотне перетворення в аналогові), e-mail тощо. Застосування терміну «транспорт» тут можливе хіба що в мультимедійних картинках, образно ілюструючи схему, як «нейтрон тягне візочок з мішком інформації».

Негласні слідчі дії – це різновид слідчих дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, спрямовані на збирання, перевірку чи дослідження фактичних даних у конкретному кримінальному провадженні, та які проводяться у випадках крайньої необхідності, коли відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб.

Негласні слідчі дії, в переважній своїй більшості, а саме, передбачені статтями 260, 261, 262, 263, 264 (в частині дій, що проводять-

ся на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 270, 271, 272, 274 КПК України, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів.

Таке обмеження сфери їх застосування, на перший погляд, може показатись слушним, але залишає не розв'язаною проблему можливості проведення негласних слідчих дій в кримінальних провадженнях щодо більшості корупційних правопорушень тощо.

Адже, у випадках кваліфікації правопорушення за статтею про злочин невеликої чи середньої тяжкості слідчий обмежений їх вибором, а, більш того, як слушно підмічає О. Татаров, непоодинокими є випадки, коли судді не беруть до уваги докази, отримані в результаті проведення негласних слідчих (розшукових) дій, мотивуючи це тим, що на початковому етапі розслідування вбачались ознаки тяжкого злочину, передбаченого ч.3 ст.368 КК («Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»), а після розсекречення результатів негласних слідчих дій правопорушення було перекваліфіковане на ч.1 ст.368 КК - злочин середньої тяжкості, при розслідуванні якого негласні слідчі дії проводити неправомірно [32, с. 270].

Існуючий спрощений підхід при унормуванні обмежень сфери застосування негласних слідчих дій в залежності від тяжкості злочину не зовсім задовольняє слідчу практику.

На наш погляд, виходячи з конституційних визначень верховенства права та пріоритетів і найвищих цінностей в державі, негласні слідчі дії доцільно дозволити при розслідуванні: *по-перше*, тяжких і особливо тяжких злочинів; *по-друге*, усіх злочинів та інших кримінальних правопорушень проти національної безпеки України; *по-третьє*, при розслідуванні діянь, передбачених статтями 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини», 162 «Порушення недоторканності житла», 163 «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер»; *по-четверте*, усіх злочинів і корупційних правопорушень віднесених в ст. 216 КПК України до підслід-

ності Державного бюро розслідувань та Національного антикорупційного бюро України, *по-н'яте*, кіберзлочинів, передбачених розділом 16 КК України, *по-шосте*, при здійсненні спеціального (заочного) досудового розслідування відповідно до положень глави 24-¹ «Особливості спеціального досудового розслідування кримінальних правопорушень».

Регламентация негласних слідчих (розшукових) дій здійснюються без належної системності і логічності, часто створюючи штучну конкуренцію правових норм, а окремі інститути негласних слідчих (розшукових) дій ще не отримали необхідної та досконалої процесуальної форми, яка б слугувала в якості достатньої гарантії отримання надійних доказів та належного захисту прав і свобод людини, реалізацією визнаного (підтримуваного і неухильно забезпечуваного) в практиці ЄСПЛ принципів юридичної визначеності та прозорості.

Так, наприклад, передбачаючи три, бучимто різні, негласні слідчі (розшукові) дії «аудіо-, відеоконтроль місця», «аудіо-, відеоконтроль особи» та «спостереження за особою, місцем або річчю», законодавець, чітко не визначивши предмет кожної з слідчих дій, фактично регламентує одне й те ж «здійснення візуального спостереження за особою і технічне документування її діянь», але в залежності від місця чи засобу. Зазначимо побіжно, що відеоконтроль місця, без перебування особи в тому місці, навряд чи знайде серед системи доказів хоча б якесь поважне місце, бо без людини, її дій чи бездіяльності в тому місці, безпосередньо саме місце нічого не варте. Адже в кримінальному процесі юридично значимим є лише те, що відноситься до правопорушення, яке здійснюється, безумовно, людиною. До того ж «лаконічність» закону при регламентуванні цих заходів не витримує критики.

В основі усіх трьох вищеназваних негласних слідчих діянь лежить метод візуального спостереження і технічного документування, який нами вже давно пропонувався для використання в якості методологічної основи нової слідчої дії [29, 30, с. 113-118]. На основі даного універсального методу пізнання замість

трьох названих негласних слідчих (розшукових) дій доцільно розробити та законодавчо закріпити і детально регламентувати єдину універсальну слідчу дію з назвою – «Контроль і документування суспільно небезпечних та юридично значимих дій і фактів» [24, с. 245-247] або «Безпосереднє спостереження, контроль і технічне документування суспільно небезпечних та юридично значимих дій і фактів».

Система негласних слідчих дій не є сталою. КПК України поповнився новою спеціальною слідчою дією, яку законодавець назвав «моніторинг банківських рахунків». Відповідно до ст. 269-1 КПК України за наявності обґрунтованої підозри, що особа здійснює злочинні дії з використанням банківського рахунку, або з метою розшуку чи ідентифікації майна, що підлягає конфіскації або спеціальній конфіскації, у кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України, прокурор може звернутися до слідчого судді в порядку, передбаченому статтями 246, 248, 249 цього Кодексу, для винесення ухвали про моніторинг банківських рахунків. Згідно з ухвалою слідчого судді про моніторинг банківських рахунків банк зобов'язаний надавати Національному антикорупційному бюро України в поточному режимі інформацію про операції, що здійснюються на одному або декількох банківських рахунках. Інформація про операції, що здійснюються на банківських рахунках, повинна доводитися до відома Національного антикорупційного бюро України до виконання відповідної операції, а у разі неможливості - негайно після її виконання».

Недоліки процесуальної регламентації даної слідчої дії: недостатня юридична визначеність процедури провадження; невизначеність процесуальної форми фіксації виявленої доказової інформації; нерегульованість процедури дій посадових осіб, які можуть бути спрямованими на можливість тимчасової затримки банківських операцій в інтересах слідства, коли повідомлення про оформлені банківські операції здійснюється до їх виконання.

Виходячи з єдності процесуальної форми та доцільності дотримання принципу єдиного статусу слідчого, незалежно від належності його до того чи іншого слідчого підрозділу, проведення слідчої дії – моніторинг банківських рахунків доцільно віднести до компетенції слідчих усіх відомств. Окремо доцільно регламентувати в якості заходу забезпечення кримінального провадження – зупинення банківських операцій, а в якості слідчої дії – виїмка банківських документів та накладення арешту на банківські рахунки.

Регламентуючи контроль за вчиненням злочину, КПК України розмістив таку загальну формулу - «Порядок і тактика проведення контрольованої поставки, контрольованої та оперативної закупки, спеціального слідчого експерименту, імітування обстановки злочину визначається законодавством» (ч. 5 ст. 271 КПК України). Тут ми маємо унікальний посил, коли законодавець, який повинен був би це зробити, приймаючи КПК України, як комплексний законодавчий акт, цього так і не зробив, відтермінувавши цю роботу до віртуальних інших законів майбутнього, а більш того, «замахнувся» на те, щоб навіть «тактика» названих ним дій (яка зазвичай обирається в залежності від слідчої ситуації за умови конфіденційності), відтепер також регламентувалась законодавством. Що ж таке тактика і як її регламентувати законодавець «змовчав». Як мовиться «далі усіх піде той, хто не знає куди йти».

З указаної системи визначених законом заходів, що охоплюються поняттям «контроль за вчиненням злочину», виходячи з пізнавальної спрямованості та за умови більш детальної юридичної визначеності, до числа слідчих дій беззаперечно можна віднести хіба що контрольовану закупку. Все інше може і повинно регламентуватись в законодавстві про оперативно-розшукову діяльність.

Висновок: Кожна негласна слідча дія має детально регламентуватись виходячи з особливостей її предмету і методу з дотриманням принципів юридичної визначеності і пропорційності, а закон має виходити з того, що такі дії можуть здійснюватись лише за умов крайньої необхідності, тоді, коли без

них досягти захисту більш вагомим благам неможливо, при цьому мета їх застосування має бути суспільно вагомою, а засіб досягнення найменш обтяжливим у конкретних умовах кримінального провадження. Частина негласних слідчих дій, що не відповідає таким критеріям має бути виключена з процесуального законодавства.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробці пропозицій щодо удосконалення юридичної форми провадження окремих негласних слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, а в перспективі в розробці нового КПК України, який би гармонізував приватні і публічні інтереси та відповідав потребам практики і прецедентам Європейського суду з прав людини та іншим міжнародно-правовим стандартам.

Література

1. Бандурка А. М. Оперативно-розшукова діяльність. Ч. I. Підручник. – Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутрішніх справ, 2002. – 336 с.
2. Берназ В. Д. Правова природа, поняття та загальна класифікація негласних слідчих (розшукових) дій / В. Д. Берназ // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. – 2013. – Вип. 5. – С. 226–231.
3. Бычков В. В. Система следственных действий в российском уголовно-процессуальном законодательстве / В. В. Бычков // Российский следователь. – 2013. – № 10. – С. 11-14.
4. Варава В. В. Концептуальні підходи та шляхи усунення конфлікту слідчої та оперативно-розшукової діяльності / В. В. Варава // Вісник Академії митної служби України. Серія: Право. – 2015. – С. 122-126.
5. Глушков В. О. Процесуалізація оперативно-розшукової діяльності у контексті реформування кримінально-процесуального законодавства України / В. О. Глушков, А. О. Білічак // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – Вип. 65. – С. 539-549.
6. Гусаров С. М. Генезис запровадження негласних слідчих (розшукових) дій у законодавство та практичну діяльність правоохо-

ронних органів України / С. М. Гусаров // Європейські перспективи. – 2013. – №3. – С. 35–39.

7. *Доронин А.* Аналитическая разведка средствами интернета / А. Доронин // Незвестная разведка. – 2006. – № 3–4. – С. 54–61.

8. *Євтушок Ю.* Принцип пропорційності та його вимоги у сфері законотворчості / Ю. Євтушок // Віче. – 2012. – №22. – С. 22 – 24.

9. *Єськов С. В.* Втручання у приватне спілкування як елемент системи слідчих (розшукових) дій / С. В. Єськов // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 2. – С. 264–274.

10. *Костаки Г.* Концепция безопасности человека в системе национальной безопасности республики Молдова / Г. Костаки // Верховенство права. – 2016. – № 2.

11. *Колесник В. А.* Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення: науково-практичний посібник / В. А. Колесник. – Київ: Прецедент, 2014. – 135 с.

12. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; За ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

13. *Лук'янчиков Є. Д.* Визначення та система негласних слідчих (розшукових) дій / Є. Д. Лук'янчиков, Б. Є. Лук'янчиков // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія: Право. – 2014. – №9-1. – С. 1 – 17.

14. *Максимус Д. О.* Використання сучасних інформаційних технологій працівниками органів внутрішніх справ при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: навч. посіб. / Д. О. Максимус, О.О. Юхно. – Х.: НікаНова, 2013. – 102 с.

15. Негласні слідчі (розшукові) дії: курс лекцій / Никифорчук Д. Й., Ніколаюк С. І., Поливода В. В. та ін.; за заг. ред. проф. Д. Й. Никифорчука. – К. НАВС, 2012. – 176 с.

16. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навчально-практичний посібник / С.

С. Кудінов, Р. М. Шехавцов, О. М. Дроздов, С. О. Гриненко. – Х. :«Оберіг», 2013. – 344 с.

17. *Нечипоренко О.* Сунь-Цзы: «Шпион – сокровище для государства» / О. Нечипоренко // Служба безпеки: новості розвідки і контррозвідки. – 1993 – №4 – С. 12-13.

18. *Новицький А. М.* Оперативно-розшукова діяльність в Інтернеті: проблеми правозастосування / А. М. Новицький // Правова інформатика. – 2009. – №1 (21). – С. 85-90.

19. *Письменний Д. П.* Слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні України / Д. П. Письменний // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2013. – Вип. 3. – Т. 2. – С. 143–146.

20. *Скулиш Є.* Негласні слідчі (розшукові) дії за кримінально-процесуальним законодавством України / Є. Скулиш // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2012. – №2. – С. 17-18.

21. *Смирнов М. П.* Комментарии оперативно-розыскного законодательства РФ и зарубежных стран: учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности „Юриспруденция” / М. П. Смирнов. – М.: Экзамен, 2002. – 543 с.

22. *Стратонов В. М.* Окремі проблеми слідчих (розшукових) дій / В. М. Стратонов, О. В. Стратонова // Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична. – 2015. – №. 1. – С. 174-186.

23. *Татаров О.* Як удосконалити правову регламентацію негласної слідчої діяльності задля ефективної боротьби з корупцією та кіберзлочинністю / О. Татаров // Закон і бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/119240-yak_udoskonality_pravovu_reglamentaciyu_neglasnoi_slidchoi_d.html

24. Теорія доказів: підручник / К. В. Антонов, О. В. Сачко, В. М. Тертишник, В. Г. Уваров / За заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тертишника. – Київ: Алерта, 2015. – 294 с.

25. *Тертишник В. М.* Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України: монографія / В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ: Дніпроп.

держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2009. – 404 с.

26. *Тертишник В. М.* Кримінальний процес України. Особлива частина: підручник. Академічне видання. – Підручник. / В. М. Тертишник. – Київ: Алерта, 2014. – 420 с.

27. *Тертишник В. М.* Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Видання 12-те доповн. і перероб. / В. М. Тертишник. – К.: Алерта, 2016. – 810 с.

28. *Тертишник В. М.* Нові слідчі (розшукові) дії: від становлення концепції до процесуальної форми / В. Тертишник // Теоретичні аспекти організації досудового розслідування: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції м. Харків, 4 грудня 2015 р. – Харків : ХНУВС, 2015. – С. 75-77.

29. *Тертишник В. М.* Непосредственное наблюдение: модель нового следственного действия / В. М. Тертишник // Именем Закона. – К., 1993. – № 8.

30. *Тертишник В.* Непосредственное обнаружение и техническое документирование преступного деяния (концептуальная модель процессуального института и нового следственного действия) // В. Тертишник / Право и политика. – 2004. – № 5. – С. 113-118.

31. *Тіщенко В. В.* Теоретичні та практичні проблеми забезпечення ефективності досудового провадження / В. В. Тіщенко, Ю.

П. Аленін, О. П. Вашук, А. В. Мурзановська, А. В. Торбас, Ю. М. Немно, А. О. Панасюк, М. В. Шкрибайло, О. А. Земляна // Наукові праці НУ ОЮА. – 2014. – Т. XVII. – С. 106-157.

32. Тлумачний словник української мови. У чотирьох томах.. Т.4/ Укладачі В. Яременко, О. Сліпушко.- Київ: «Аконіт», 2000. – 944 с.

33. *Уваров В. Г.* Застосування практики Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України: монографія / В. Г. Уваров; за заг. ред. доктора юрид. наук В. М. Тертишника. – Дніпропетровськ, 2012. – 268 с.

34. *Ченцов В. В.* Реабілітація жертв незаконних кримінальних переслідувань, політичних репресій та зловживань владою: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / В. В. Ченцов, В. М. Тертишник. – Київ: Правова єдність, 2016 – 324 с.

35. *Шумило М.* Оперативно-розшукові заходи у структурі досудового розслідування в проєкті КПК України (проблеми унормування і правозастосування) / М. Шумило // Право України. -- 2012. – № 3-4. – С. 452-462.

36. *Юхно О. О.* Окремі аспекти законодавства та практики застосування негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному судочинстві / О. О. Юхно // Вісник ХНУВС . – 2013. – №2(61). – С. 169-178.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ У СПОЛУЧЕНИХ ШТАТАХ АМЕРИКИ

ДЖУЖА Анастасія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної академії внутрішніх справ

Розкрито основні методи виявлення та профілактики домашнього насильства на прикладі досвіду США. Розглянуто поняття домашнього насильства, його прояви, поведінку особи, яка вчиняє злочин. Проаналізовано поняття жертви злочину та питання протидії насильству в сім'ї.

Ключові слова: домашнє насильство; особа злочинця; жертва; насильство в сім'ї; фізичне насильство; психологічний вплив.

Раскрыты основные методы выявления и профилактики домашнего насилия на примере опыта США. Рассмотрены понятие домашнего насилия, его проявления, поведение лица, совершающего преступление. Проанализировано понятие жертвы преступления и вопросы противодействия насилию в семье.

Ключевые слова: домашнее насилие; личность преступника; жертва; насилие в семье; физическое насилие; психологическое воздействие.

It is clarified the main methods of detection and prevention of domestic violence based on the experience of the United States. The concept of domestic violence, its detection, behavior of a person who commits a crime was exposed and reviewed. Also it was analyzed the role of the victim and issues of domestic violence.

Keywords: domestic violence; identity of the offender; victim; violence in the family; physical violence; psychological impact.

Практика по боротьбі з домашнім насильством в Україні та інших країнах світу носить доволі глобальний характер. Згідно зі статистичними даними Ю.Саєнко, заступника директора Інституту соціологічних досліджень НАН України, 68 % жінок в країні систематично потерпають від насильства в сім'ї, в тому числі 20 % - лише «інколи», а 32 % опитуваних вказали, що насильство в сім'ї їх не торкнулося [1]. Згідно статистики Міністерства внутрішніх справ України протягом останніх років серед домінуючих видів насильства і протиправних дій щодо жінок були наступні: навмисні вбивства та вбивства з обтяжуючими обставинами, навмисні

тяжкі тілесні ушкодження, зґвалтування, задоволення статевої пристрасті неприродним способом [2].

Не можна стверджувати, що домашнє насильство це суто випадки нанесення тяжких тілесних ушкоджень, вбивство або зґвалтування. Оскільки насильство в сім'ї може бути не лише фізичним, а й психологічним. Психологічне насильство спрямоване на безпосереднє посягання на думки, вчинки, життєві цінності жертви. Ці злочинні дії найчастіше залишаються латентними. Якщо брати за приклад середньостатистичну українську родину, то можна стверджувати, що у 80% випадків психологічного насильства в таких

сім'ях, жертви насилля навіть самі не розуміють, що таке діяння по відношенню до них є протиправним та караним, не кажучи вже про повідомлення про такі випадки до органів внутрішніх справ. Це свідчить про відсутність правової обізнаності жертв домашнього насильства, страх не бути почутими та страх перед помстою свого кривдника [1].

Домашнє насильство є одним з найбільш розповсюджених протиправних дій в усіх країнах світу, включно з Україною. У кожній країні є люди які безпосередньо зіштовхнулися з цією проблемою і на собі відчули гніт та болісні, як у фізичному плані так і в моральному, наслідки цього негативного соціального явища.

Крізь призму досвіду країн світу, а також крізь стомлені та зневірені очі жертв таких злочинів можна простежити наступну закономірність: людина (не важливо чоловік це чи жінка, доросла чи дитина) зіштовхнувшись з цим явищем розуміє лише одне, те що вона залишається з цією проблемою один на один. Далі приходить відчай і відчуття, що ти не потрібен ні близьким, ні країні, ні власне вже сам собі. Такі люди просто опускають руки і втрачають сенс, як у боротьбі за свої права і свободи, так і у відновленні справедливості у своєму «мікросвіті».

Хотілося б більш детально зупинитися на міжнародному досвіді США, а саме дослідженнях провідних науковців з питань запобігання та профілактики домашнього насильства Масачусетської коаліції проти сексуального насильства та насильства в сім'ї (далі Коаліція) [3].

Провідні науковці Коаліції провели низку досліджень та зробили спробу відповісти на запитання, що таке домашнє насильство та як допомогти жертвам насильства в сім'ї, а також як вселити в них впевненість в тому, що вони не залишаються наодинці з цією соціально нездоровою проблемою.

Насильство в сім'ї включає в себе широкий діапазон поведінки, а саме процес коли одна людина шляхом застосування силових методів та методів примусу чинить фізичне або психологічне насильство над іншою людиною (чоловіком, дружиною, партнером,

дівчиною, хлопцем, дитиною, підлітком та/або дорослим членом родини). Насильство в сім'ї, також проявляється через жорстоке поводження та нанесення побоїв, що є проявами негативно спрямованої поведінки, а не одним актом насильства.

Насильство призводить до травмування та каліцтва жертв, але насильство в сім'ї не завжди є фізичним. Тактична діяльність злочинців з такою негативною спрямованістю може проявлятися також у певних обмеженнях, які вони застосовують до своїх жертв. Серед таких психологічних або фізичних обмежень можна визначити наступні: ізоляція, економічні маніпуляції, примус, залякування і погрози, емоційне насильство, словесні образи, переслідування, фізичне насильство над діями особи, сексуальне насильство (згвалтування), що в подальшому може призвести до суїциду жертви одного (або декількох) з зазначених обмежень.

Існує різноманіття термінів, які використовуються для опису насильства в сім'ї. Потрібно чітко розуміти різницю між побутовим насильством на ґрунті сімейних відносин і розбратом та суперечками у відносинах членів родини. Більшість людей котрі перебувають у сімейних відносинах або проживають під одним дахом фактично не вдаються до насильства щодо своїх партнерів, незалежно від інтенсивності конфліктів та різкості у спілкуванні. Можна стверджувати, що розбіжності поглядів є нормальною частиною здорових відносин, заснованих на повазі і рівності. В свою чергу насильство та нелюдське поводження, включно з погрозами у припиненні відносин через фізичне насильство, це щось зовсім інше. Це явище впливає на кожен аспект життя жертви, а також створює значний дисбаланс сил та владних повноважень у відносинах. Коли людина використовує такий термін як «суперечка» щоб описати насильство в своїй сім'ї, реакцією на це є применшення значення цього вчинку, а частіше цей вчинок взагалі не вважається злочином. Це і забезпечує неточне уявлення про серйозність конкретного епізоду вчиненого насильства в сім'ї. Суть в тому, що неприйнятним є сам факт, коли особа намагається контролювати

думки, переконання та дії свого партнера, друга або будь-якої іншої близької людини.

Поведінка особи, яка вчинила насильство в сім'ї вивчається шляхом аналізу. Досліджується її життя та сам вчинок, походження, культура, сім'я та соціальна група з якої ця особа походить. Не слід забувати про вчинення злочину на фоні зловживання алкоголем або наркотичними речовинами, генетики, стресів, гніву, психологічної хвороби або проблем у стосунках. Однак, можна з упевненістю стверджувати, що ці фактори часто використовуються як виправдання і можуть загострити та посилити насильницьку поведінку злочинця, адже він не буде до кінця розуміти можливість свого покарання. Моральне та психологічне прийняття насильства в сім'ї посилюється ще й тим, що особи котрі зловживають вчиненням зазначеного злочину не заарештовуються, не засуджуються і не несуть жодної відповідальності за свої дії. Без втручання та викриття насильства в сім'ї воно може стати більш руйнівним, а іноді й привести до летальних наслідків.

Жертв вчинення зазначених дій можна і потрібно виявляти, адже не кожна людина є настільки сміливою щоб розказати про «негаразди» у своєму домі. Досвід США виводить на ззовні ті проблеми у профілактиці та запобіганні домашньому насильству, які мають місце і у нашій державі. Адже у США існує низка органів призначенням яких є вивчення проблем домашнього насильства, а також визначення жертв зазначених злочинів, в тому числі і без їх заяви про вчинення насильства в їх конкретній сім'ї. Таким моніторингом та відстеженням займається Національної коаліції проти домашнього насильства США, також цьому сприяло прийняття так званої тріади актів щодо захисту жінок від домашнього насильства (Violence Against Women Act of 1994, 2000, 2005) [5]. Сполучені Штати протягом тривалого часу практикують у боротьбі із домашнім насильством використання нової посади у відділеннях поліції. Особа котра перебуває на цій посаді займається виключно проблемами домашнього насильства для чого у неї є всі потрібні владні повноваження з профілактики та запобігання до-

машній тиранії, зокрема використання надзвичайного «тимчасового обмежувального припису». Зазначений припис видається на період 24-ох годин у разі скоєння насильства чи існування серйозної загрози у скоєнні насильства, загрози життю, здоров'ю чи добробуту людини. Також цей припис гарантує безпеку особі до одержання судового охоронного ордеру [3].

Потрібно зупинитися на тому, хто може стати жертвою домашнього насильства щоб чітко розуміти кому в першу чергу потрібно надавати допомогу для профілактики та недопущення в подальшому вчинення злочину.

Отже, жертвами домашнього насильства можуть стати:

- будь-які особи - насильство в сім'ї вчиняється стосовно жінок і чоловіків, стосовно дітей і дорослих будь-якого віку, расової чи етнічної приналежності, релігійних поглядів, осіб в сімейних відносинах чи одиноких, багатих чи бідних;

- жінки - Міністерство юстиції США вважає, що понад 90% всіх жертв насильства в сім'ї є жінки, а більшість злочинців становлять саме чоловіки;

- люди нетрадиційної орієнтації - геї, лесбіянки, бісексуали і транссексуали, щодо яких вчиняється домашнє насильство. Їх права, як жертв зазначених злочинів порушуються так само, як і права гетеросексуальних пар, але зловживання в зазначених сім'ях може посилюватися через соціальну ізоляцію, викликану гнобленням і дискримінацією суспільства;

- люди похилого віку - 11% людей 60-и років і старше повідомляють про домашнє насилля щодо них протягом останнього року. Винними виступають чоловік або дружина жертви (партнер), а також дорослі діти і доньки;

- діти - можуть самі стати жертвами насильства в сім'ї або бути використані для шантажування одного з батьків;

- підлітки - 18% дівчат і 7% хлопців з середньої школи (через фізичне насильство зі сторони тих із ким вони зустрічалися у минулому);

- іммігранти - домашнє насильство в середині громади іммігрантів і біженців може привести до того, що жертви залишаються в соціальній та юридичній ізоляції, що викли-

кано ускладненнями через статус їх документів і питання доступу до інформації через незнання мови і культури. Отже, насильство може посилюватися шляхом соціальної ізоляції, мовних бар'єрів, а також недостатнього знайомства з місцевими законами і наданням послуг;

- чоловіки - 17% чоловіків стають жертвами домашнього насильства з боку своїх партнерів;

- інваліди - люди з обмеженими можливостями повідомляють про домашнє насильство стосовно них частіше ніж інші. Піклувальники таких осіб у більшості випадків визнаються злочинцями [3].

Хто виступає злочинцями в злочинах спрямованих на вчинення домашнього насильства. Особи, які вчиняють насильство в сім'ї можуть бути представниками усіх верств населення, з будь-якою расовою та релігійною приналежністю, економічним статусом, рівнем освіти і професією. Використовується низка різноманітних термінів, щоб назвати людину, яка чинить насильство в сім'ї, серед них: винна особа, правопорушник, кривдник, особа з насильницькою спрямованістю. У той же час поведінка даної особи-злочинця залишається сталою. Злочинець у своїй протиправній діяльності використовує образливі тактики, такі як маніпуляція, страх, насильство, почуття провини у жертви, почуття сорому, ізоляції, а також навіювання принципу привілейованого становища чоловіка в родині щоб зміцнити свої права і зберегти контроль над своїми жертвами (в даному випадку жінками).

Особи, які схильні до вчинення насильства в сім'ї мають сталу віру в те, що вони мають право контролювати думки, почуття, переконання і дії своїх партнерів. Ця впевненість у праві контролювати інших осіб підкріплюється також переконаннями громади і суспільства. Насильники залишаються «нерозкритими», тому що вони часто мають привабливу зовнішність, проявляють увагу до сторонніх та зокрема до своїх партнерів, особливо коли знаходяться з ними на людях. Вони маніпулюють не лише своїми жертвами, а і тим, як інші сприймають їх разом. Вони майстри управління психікою людей, вони

завжди і всюди контролюють свою поведінку, особливо на публіці, що слугує способом приховування їх образливої поведінки перед суспільством, а жертв навпаки такі дії характеризують, як осіб з психологічними або психічними проблемами. Часто зловмисники бачать себе в якості жертв. Таке видозмінення реальності може призвести до того, що жертва сама опиняється в небезпеці з боку правоохоронних органів і втрачає будь-яку можливість у доведенні своєї невинуватості, а також вини якраз протилежної особи.

Безробіття, зловживання алкоголем і наркотиками, психічні або фізичні захворювання, а також стрес не є виправдувальними чинниками у вчиненні домашнього насильства. Наприклад, багато людей мають залежність від алкоголю та/або наркотиків, але це не гарантує вчинення ними насильницьких злочинів, зокрема у сімейно-побутовій сфері. Кожна особа, незалежно від того чи має вона певну негативну залежність, психологічну проблему, стресі та/або образу на члена своєї сім'ї, завжди має вибір вчинити їй зазначений насильницький злочин чи ні. Також вона має чітко усвідомлювати, що відповідальність нестиме саме вона, а також саме вона до кінця життя буде жити з усвідомленням вчинення насильства стосовно члена своєї сім'ї, незалежно від того чи це фізичне, чи психологічне насильство [4].

Водночас, існують індивідуальні та глобальні фактори ризику для вчинення дій характерних для домашнього насильства. Наприклад, дослідження показали, що фізичне або психологічне сексуальне переслідування в дитинстві є одним з основних факторів ризику у вчиненні інтимного насилля партнером у майбутньому або вчиненні іншого виду домашнього насильства. На рівні розвитку сьогоденного суспільства, з його проблемами та прискореним темпом життя, також враховуючи жорсткий гендерний дисбаланс, можна сказати, що для домашнього насилля створено доволі сприятливі умови. Насильство в сім'ї може бути взагалі зведене до мінімуму за своїми показниками або просто бути невидимим (латентним). У суспільства виникає так зване «звикання до злочину», що слу-

гує відсутністю реакції на вчинення злочину і як результат – відсутністю його фіксації, припинення та розкриття.

Хотілося б зупинитися більш детально на тому, як розглядається поняття «домашнього насильства» в США, а саме в штаті Массачусетс.

Массачусетська коаліція проти сексуального насильства та насильства в сім'ї підготувала документ в якому увага акцентується на зв'язку протидії домашньому насильству шляхом використання законів штату Массачусетс (далі Штат) та викладом поняття, причин та умов вчинення актів домашнього насильства, переслідування членів сім'ї, згвалтування і сексуальних зазіхань. Найкращим вирішенням кожної конкретної справи, на думку науковців, є спілкування з адвокатом або юристом та можливість задати йому саме ті запитання котрі стосуються конкретного епізоду вчинення насильства [5].

Інститут правових реформ Штату також брав участь у створенні зазначеного документу. Цей документ має вигляд інструкції або збірки порад для жертв злочинів та для юристів, котрі практикують розгляд справ такого характеру. Конкретизуючи можна сказати, що у розділі «Побутове насильство» міститься важлива інформація про права жертв та постраждалих від насильства в сім'ї, також міститься інформація стосовно профілактики вчинення зазначених злочинів, інформація щодо використання «заборонного» ордеру, допомоги дітям (жертвам злочинів у сфері домашнього насильства), пошук житла, роботи, школи, судового перекладача, можливість імміграції жертв злочинів, а також надання правової самопомоги тим, хто вижив після злочину та намагається повернутися до нормального життя без насильства, страху та відчаю.

Наступним питанням на яке відповідають представники Массачусетської коаліції проти сексуального насильства та насильства в сім'ї є питання протидії та запобігання насильства в сім'ї?

Сексуальне і побутове насильство є складними проблемами, з корінням яке починає свої витoki з соціального та індивідуального

рівнів. Виходячи з цього можна сказати, що запобігання сексуальному насильству в сім'ї потрібно починати з комплексного підходу. Цей підхід повинен включати вивчення всіх особливостей по кожній конкретній справі, вивчення кожної особи злочинця та жертви. Також потрібно відштовхуватись від факту, що незалежно від життєвих обставин кожна людина може змінити своє життя в кращу сторону [6; 7].

В свою чергу, кожна людина може долучитися до процесу боротьби з насильством в сім'ї. Кожен має змогу дізнатися якомога більше про проблему домашнього насильства і поділитися своїм досвідом, а також вислухати досвід інших осіб. Це дає змогу знайти шляхи вирішення психологічних, соціальних, моральних та особистісних проблем, які виникають в осіб. В подальшому це спілкування може призвести до мінімізації сексуального та побутового насильства.

Кожен може об'єднати зусилля з іншим членом своєї родини, мешканцем одного району (регіону) або місцевими організаціями з метою підвищення своєї обізнаності і обізнаності інших у боротьбі з цією «сімейною хворобою». У кожного є можливість проявити ініціативу і винести питання домашнього насильства на розгляд в певних соціальних колах, а саме: на роботі, в школі, університеті, також через місцеві ЗМІ або соціальні мережі.

Кожна особа може співпрацювати з місцевими організаціями по боротьбі з насильством в сім'ї, організаціями Штату, і національними організаціями для того щоб вплинути на прийняття позитивних змін у законодавстві та позитивних соціальних змін по відношенню до жертв зазначених злочинів.

Отже, проаналізувавши досвід США, на прикладі конкретного Штату та функціонуючої у ньому організації можна зробити ряд висновків для нашої держави зокрема. Кожна окрема людина повинна бути почутою, кожній людині повинна бути надана допомога в боротьбі з жорстокістю в сім'ї. Держава не повинна відвертатися від жертв домашнього насильства, а повинна підтримувати, як організації, які займаються вирішенням проблем

домашнього насильства так і кожна родину окремо. Основною проблемою осіб, які підтверджені таким злочинам є саме страх залишитися наодинці у цій боротьбі за своє життя та життя своїх дітей. Адже, завжди набагато легше недопустити вчинення злочину, ніж потім боротися з наслідками вчинення злочину. Доречним було б перейняти досвід провідних країн світу, в тому числі і США у боротьбі з домашнім насильством та допомозі жертвам зазначених антисупільних злочинів.

Список використаних джерел:

1. Саєнко Ю. І. Запобігання домашньому насильству / Ю. І. Саєнко. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://library.kr.ua/women.html/zapdomnas.html>;
2. Злочинність в Україні. Основні показники стану та структури злочинності за 2001–2013 рр. : стат. зб. – К. : ВПЦ МВС України, 2014. – 201 с.
3. Що таке домашнє насильство / Massachusetts Coalition Against Sexual Abuse and Domestic Violence. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nsvvc.org>.
4. Джужа А. О. Характеристика потерпілого від насильницьких злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи / А. О. Джужа // Актуальні проблеми забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 15–16 квіт. 2011 р.) – К. : Нац. акад. внутр. справ. – Ч. II. – 2011. – 152 с. – С. 104–105.
5. Брежнева І. Сімейна хвороба XXI століття / І. Брежнева // Закон і Бізнес. – 2013. – №11 (1101). – С. 23–28.
6. Христова Г. О. Судовий захист від насильства в сім'ї : інформ. матеріали для суддів / Христова Г. О. – К. : Юрінком Інтер, 2010 – 31 с.
7. Джужа А. О. Правові засади запобігання злочинам у контексті міжнародних стандартів захисту прав дитини в Україні / А. О. Джужа // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. – 2013. – Спец. вип. № 6. – С. 257–264.

Актуальні проблеми боротьби з домашнім насильством у Сполучених Штатах Америки

Домашнє насильство є одним з найбільш розповсюджених протиправних дій в усіх країнах світу, включно з Україною. У кожній країні є люди які безпосередньо зіштовхнулися з цією проблемою і на собі відчули гніт та болісні, як у фізичному плані так і в моральному, наслідки цього негативного соціального явища.

Насильство в сім'ї включає в себе широкий діапазон поведінки, а саме процес коли одна людина шляхом застосування силових методів та методів примусу чинить фізичне або психологічне насильство над іншою людиною (чоловіком, дружиною, партнером, дівчиною, хлопцем, дитиною, підлітком та/або дорослим членом родини). Насильство в сім'ї, також проявляється через жорстоке поводження та нанесення побоїв, що є проявами негативно спрямованої поведінки, а не одиничним актом насильства.

Досвід США виводить на зовні ті проблеми у профілактиці та запобіганні домашньому насильству, які мають місце і у нашій державі. Адже у США існує низка органів призначенням яких є вивчення проблем домашнього насильства, а також визначення жертв зазначених злочинів, в тому числі і без їх заяви про вчинення насильства в їх конкретній сім'ї. Таким моніторингом та відстеженням займається Національна коаліція проти домашнього насильства США, також цьому сприяло прийняття так званої тріади актів щодо захисту жінок від домашнього насильства (Violence Against Women Act of 1994, 2000, 2005).

Проаналізувавши досвід США, на прикладі конкретного Штату та функціонуючої у ньому організації зроблено ряд висновків, зокрема кожна окрема людина повинна бути почутою, кожній людині повинна бути надана допомога в боротьбі з жорстокістю в сім'ї. Держава повинна підтримувати організації, які займаються вирішенням проблем домашнього насильства так і кожна родину окремо. Основною проблемою осіб, які піддаються

таким злочинам є саме страх залишитися наодинці у цій боротьбі за своє життя та життя своїх дітей. Адже, завжди набагато легше не допустити вчинення злочину, ніж потім боротися з наслідками вчинення злочину. Доречним було б перейняти досвід провідних країн світу, в тому числі і США у боротьбі з домашнім насильством та допомозі жертвам зазначених антисупільних злочинів.

Current problems of combating domestic violence based on the experience of the USA

Domestic violence is one of the most widespread illegal actions of all countries, including Ukraine. In every country there are people who are directly faced with this problem and experienced the oppression and painful, both physically and morally, consequences of this negative social phenomenon.

Domestic violence includes a wide range of behavior, and it is a process when one person through the use of force methods and methods of compulsion commits a physical or psychological violence against another person (husband, wife, partner, girlfriend, boyfriend, child, adolescent and/or adult family member). Domestic violence is also showing up through mistreatment and beatings that have negative symptoms of directed behavior and not a single act of violence.

Experience from the USA shows us the problems in the prevention and anticipation of

domestic violence which is taking place in our country. Indeed, in of the USA there are a number authorities which main purpose is to study the problems of domestic violence and to identify the victims of these crimes, including those victims who didn't applied of violence act in their particular family. This monitoring and tracking is engaged by the National Coalition against Domestic Violence USA, this is as well contributed to the adoption of the so-called triad of acts on the protection of women from domestic violence (Violence Against Women Act of 1994, 2000, 2005).

After analyzing the US experience, on an example of particular State and organization which fight against domestic violence there we have made a series of conclusions. Every single person should be heard, every person should be provided by in dealing with cruelty of violence. The state should support organizations addressing the problems of domestic violence and every family individually. The main problem of persons who are exposed to such offenses is exactly the fear to be left alone in this struggle for their lives and the lives of their children. It is always much easier to prevent the crime than to deal with the consequences of it. It would be appropriate to learn from the experience of leading countries, including the United States, in combating domestic violence and assistance to the victims of those antisocial crimes.

ЩОДО ЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У СФЕРІ ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

КОРОВАЙКО Олександр Іванович - кандидат юридичних наук, здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.1 (477)

Проаналізовано роль такої форми (джерела) кримінального процесуального права як міжнародно-правові акти. Звернуто увагу, що вони здійснюють системний та послідовний вплив на всі прояви кримінального процесу України: правову доктрину у цій сфері, кримінальне процесуальне законодавство, правозастосовну практику, правосвідомість учасників кримінальних процесуальних відносин. Враховуючи істотне значення міжнародно-правові акти для розвитку кримінального процесу України та забезпечення прав особи у цій сфері, вказано на необхідність вжиття дієвих заходів щодо ратифікації тих з них, які містять загально визнані принципи і норми міжнародного права у сфері кримінального судочинства.

Ключові слова: міжнародно-правові акти, джерела кримінального процесуального права, кримінальне процесуальне законодавство, міжнародні стандарти кримінального судочинства, міжнародні стандарти прав особи.

Проанализирована роль такой формы (источника) уголовного процессуального права как международно-правовые акты. Обращено внимание, что они осуществляют системное и последовательное влияние на все проявления уголовного процесса Украины: правовую доктрину в этой сфере, уголовное процессуальное законодательство, правоприменительную практику, правосознание участников уголовных процессуальных отношений. Учитывая важное значение международно-правовые акты для развития уголовного процесса Украины и обеспечения прав человека в этой сфере, указано на необходимость принятия действенных мер по ратификации тех из них, что содержат общепризнанные принципы и нормы международного права в сфере уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: международно-правовые акты, источники уголовного процессуального права, уголовное процессуальное законодательство, международные стандарты уголовного судопроизводства, международные стандарты прав человека.

The article analyses the role of such forms (sources) of Criminal Procedural law as international legal acts. The article emphasizes that they imply systematic and consistent impact on all spheres of criminal legal proceedings of Ukraine: legal doctrine in this sphere, criminal procedural legislature, law enforcement practice, legal conscience of subjects of criminal procedural relationship. Taking into consideration significance of international legal acts in development of criminal procedure of Ukraine and securing rights of a person in this sphere, the article outlines necessity of taking effective measures for ratification of those of them, that contain generally recognized norm of international law in the sphere of criminal legal proceedings.

Key words: international legal acts, sources Criminal Procedural law, criminal procedural legislature, international standards of criminal legal proceedings, international standards of rights of a person.

Постановка проблеми. Одним із актуальних напрямів на шляху інтеграції нашої держави до Європейського Союзу є продовження в країні судово-правової реформи, яка за своїм обсягом зараз набула формату перезавантаження судової системи України. За словами Президента України суть цієї реформи полягає у тому, що «...повертаємо Українцям право на правду, повертаємо Українцям право на справедливість, боремось за те, щоб в Україні був справедливий суд» [1]. І це повністю стосується кримінального процесуального права та регламентованої ним діяльності в частині подальшого приведення їх змісту у відповідність зі світовими стандартами, зокрема таким стандартом як право як справедливий суд. У цьому контексті важливого значення набуває питання впливу на кримінальне процесуальне право та значення для кримінальної процесуальної діяльності норм міжнародно-правових актів, які містять стандарти прав особи у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням характеристики та значення джерел кримінального процесуального права присвячено роботи Ю.М. Грошевого, О.М. Дроздова, В.М. Іщенко, О.Б. Загурського, М.М. Марченка, М.М. Міхеєнка, А.С. Мельника, О.Є. Омельченко, Д.П. Письменного, П.М. Рабіновича, О.В. Узунової, М.В. Цвіка, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та ін. Отримані науковцями результати сприяли розв'язанню низки теоретичних положень щодо формування системи джерел кримінального процесуального права та сприяли можливості залучити до регламентації кримінальної процесуальної діяльності норм міжнародно-правових актів, у тому числі і рішень Європейського суду з прав людини. В дослідженнях вчених також віднайшли своє вирішення питання класифікації, особливостей застосування цих актів у безпосередній діяльності слідчих, прокурорів, суддів, адвокатів.

Невирішені раніше проблеми. Однак з приводу значення (конкретних напрямів впливу) положень міжнародно-правових актів та їх впливу на формування національного кримінального процесуального законодавства в літературі висловлено різні точки зору. Основу цих розбіжностей становить акцентування уваги в дослідженнях переважно на окремих

різновидах міжнародно-правових актів (наприклад, міжнародних договорах України, які ратифіковані Верховною Радою України, або міжурядових і міжвідомчих міжнародних договорах), а не взагалі міжнародно-правових актах як окремому явищі права. Найбільш комплексне дослідження цього питання проведено О.В. Узуною [2]. Слід відмітити і працю О.М. Дроздова [3]. І хоча вченими зроблено значний внесок в розробку питання значення міжнародно-правових актів як джерел кримінального процесуального права, але, як вважається, це питання ще потребує свого дослідження. Його з'ясування має важливу методологічну роль, яка полягає в тому, що розуміння напрямів впливу цих актів буде спрямовувати науковців, практиків, законодавця на правильне розуміння значення того чи іншого міжнародно-правового документа для кримінального процесу, його належне застосування та таку, що відповідає «духу» та «букві закону» реалізацію їх норм. Зокрема, О.М. Дроздов відмічає, що реформування кримінального процесуального законодавства в напрямку приведення його у відповідність з міжнародними нормами в галузі прав людини є нині насущною проблемою [3, с. 83].

Мета. Метою статті є дослідження напрямів впливу міжнародно-правових актів на формування та розвиток національного кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, звернемо увагу на той момент, що право, у тому числі і кримінальне процесуальне, не виступає явищем, яке назавжди застигло у своєму існуванні. Воно постійно зазнає впливу тих чи інших зовнішніх і внутрішніх чинників. Наприклад, відмічено, що останнім часом значно зросла роль такого джерела права, як міжнародно-правові договори, що є різновидом нормативно-правових договорів [4, с. 181]. Значну частину таких договорів складають міжнародно-правові акти, які містять загальновизнані принципи і норми у сфері кримінального судочинства. Тому погодимося із П.С. Елькінд, яка відмічала, що перебуваючи в залежності від свого змісту, виражаючи його, форма кримінально-процесуального права не пасивна,

її активна роль зводиться не тільки до способу інформування про певні правила поведінки, що міститься в ній, а й до безпосереднього впливу на неї, адже за загальним правилом норми кримінально-процесуального права та нормативні акти сприяють розвитку змісту права [5, с. 87]. Відповідно, одним із таких чинників (засобів впливу) на розвиток змісту кримінального процесуального права слід вважати норми міжнародно-правових актів.

Щодо значення для національного кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики міжнародно-правових актів, то поза залежністю від вирішення питання про їх співвідношення як норм міжнародного права із нормами національного права, чи вирішення питання про надання їм статусу джерела кримінального процесуального права або значення акта рекомендаційного характеру, їх роль визнається серед науковців та практиків [2, с. 96-100; 3, с. 60-94; 6, с. 35-37; 7, с. 10-14]. Вважаємо, що всі міжнародно-правові акти, які містять загальновизнані принципи і норми у сфері кримінального судочинства, слід розглядати як явище загального порядку. Їх спільність пояснюємо суб'єктом видання (міжнародними організаціями та іншими суб'єктами міждержавних відносин), значенням (містять міжнародні стандарти кримінального судочинства або визначають загальноновизнані механізми гарантування прав особи у цій сфері) та сутністю (характеризуються як джерела права). Для з'ясування впливу цих актів на розвиток кримінального процесуального права проаналізуємо точки зору науковців з цього питання.

Так, О.В. Узунова вказує на такі наслідки взаємодії норм міжнародного права та норм національного кримінального процесуального права: ці «норми ... можуть бути регулятором ... в процесі нормотворення галузі кримінально-процесуальних правовідносин», «... застосовуються безпосередньо для регламентації кримінально-процесуальної діяльності на конкретних стадіях процесу», «... інкорпоровані в кримінально-процесуальне законодавство України», «... конкретні міжнародні положення, що зачіпають галузь кримінально-процесуальної діяльності, ... трансформуються в га-

лузеве право держав, без чого неможливо їхнє практичне здійснення» [8, с. 186-187].

Як вважаємо, О.В. Узунова звертає увагу на те, що норми міжнародних актів в галузі кримінального судочинства здійснюють свій вплив під час: нормотворення – як правові зразки та правові стандарти для формулювання кримінальних процесуальних норм або створення відповідних правозахисних механізмів; правового регулювання кримінальної процесуальної діяльності – як складова галузевого законодавства та при вирішенні індивідуально визначених справ; розширення змісту норм національного кримінального процесуального права – як результат їх інкорпорації в кримінально-процесуальне законодавство України. Наведене О.В. Узуною розуміння значення та форм реалізації міжнародних стандартів у досліджуваній галузі правозастосування слід підтримати. Зокрема на такі аспекти реалізації норм міжнародно-правових актів у кримінально-процесуальному законодавстві та кримінально-процесуальній практиці (дотримання державою; закріплення в законодавстві правил, аналогічних передбачених у міжнародних актах; інкорпорація в кримінальні процесуальні закони; застосування у правозастосовній практиці) вказує у своїй роботі С. В. Курушина [7, с. 16-17].

З приводу значення міжнародних договорів України у сфері протидії злочинності О.М. Дроздов відмічає, що вони створюють правову основу для надання правової допомоги по кримінальних справах, підвищуючи тим самим ефективність протидії злочинності, але й певною мірою уніфікують чинне кримінально-процесуальне законодавство з точки зору загальноновизнаних принципів та вимог, що ставляться міжнародним співтовариством до цього виду державної діяльності [3, с. 66]. З цим можна погодитися, адже міжнародне право у більшості випадків являє собою акти, ухвалені спільно багатьма державами-учасниками відповідного договору, що передбачає певне узгодження та уніфікацію їх позицій, у тому числі щодо змісту прав та свобод людини у сфері кримінального судочинства. Також вказаний автор звертає увагу на факт непрямого застосування норм міжнародного

права. Це полягає в тому, що закон тлумачиться таким чином, щоб його зміст не суперечив міжнародно-правовим нормам [3, с. 83]. В цьому виявляється основоположне значення тих актів. З приводу актів міжнародного права, які ще не були ратифіковані Україною, науковець слушно вказує на те, що, хоча ці документи не є юридично обов'язковими, але їхні положення повинні братися до уваги при підготовці законодавчих актів, так само як і в процесі їх застосування [3, с. 69], а щодо актів, які мають рекомендаційний характер (наприклад, акти Ради Європи), то їх положення повинні бути реалізовані в національному кримінально-процесуальному законодавстві [3, с. 66]. Зазначену точку зору в цілому можна підтримати, адже такі акти містять ефективні, досконалі та дієві моделі правозастосовних процедур, до того ж в них передбачені більш широкі гарантії прав і свобод особи.

В.Я. Крижановський з приводу взаємодії міжнародних стандартів і норм національного права відмічає, що ратифікація Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод обумовила необхідність приведення у відповідність з європейськими стандартами раніше прийнятих Україною законодавчих і нормативно-правових актів щодо прав і свобод громадян [9, с. 116]. Тут, як уявляється, автор акцентує увагу на значенні норм конвенції як критеріїв для оцінювання вітчизняного законодавства, зокрема і кримінального процесуального, щодо відповідності його визнанням у світі стандартам прав людини. При цьому науковець слушно вказує, що таке визнання має своїм наслідком необхідність «приведення у відповідність з європейськими стандартами раніше прийнятих Україною» законів. Додамо, що це стосується і підходів до організації та здійснення кримінальної процесуальної діяльності з боку слідчих, прокурорів, суддів.

Одним із невід'ємних наслідків (способів) реалізації положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод є діяльність Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Відмічено, що законодавче визнання обов'язкової юрисдикції ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції, зумовлює вивчення практики

ЄСПЛ та застосування національного законодавства з урахуванням його позиції, оскільки саме в рішеннях ЄСПЛ розкривається зміст більшості положень Конвенції [10, с. 6]. З приводу впливу рішень ЄСПЛ на кримінальне процесуальне законодавство, правозастосовну практику, правосвідомість, науку Ю.М. Грошевий зауважував, що це виявляється в наступних специфічних функціях: тлумачній, формування досвіду застосування Конвенції у сфері кримінального судочинства, удосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики, удосконалення правосуддя у кримінальних справах, інформаційній, взаємодії з наукою кримінального процесу та розвитку правової доктрини [6, с. 42]. Погодимося із видатним вченим, що і сама Конвенція і рішення Суду здатні впливати не лише на правозастосовну практику, а й на кримінальне процесуальне законодавство, правосвідомість, науку.

У свою чергу О. Толочко, аналізуючи роль рішень ЄСПЛ в механізмі кримінального процесуального регулювання, вказує, що вони послідовно формують певний стандарт кримінального провадження, виробляють правові орієнтири для судів у спірних питаннях здійснення правосуддя, сприяючи становленню єдиних підходів у правозастосовній практиці. Автор також обґрунтовано наголошує на тому, що сьогодні рішення цього суду перетворилися у важливий фактор розвитку кримінально-процесуального законодавства, під їх впливом формуються нові правові норми, які відповідають міжнародним правовим стандартам стосовно прав людини. Також, що є немаловажним, рішення Європейського суду – юридичний факт, що змінює правосвідомість правозастосовників [11, с. 60]. Тобто в даному випадку знову ж таки відмічено широкий спектр ролей, які відіграють норми, зокрема Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у їх інтерпретації в рішеннях ЄСПЛ, у сфері кримінального судочинства щодо теорії, нормотворення, практики правозастосування та правосвідомості.

О.Є. Омельченко звертає увагу на те, що принципи й норми міжнародного права та міжнародних договорів після ратифікації (за-

твердження) або інкорпорування (включення, запозичення) у закони (статті закону), поряд із Конституцією України, стають підґрунтям кримінально-процесуальних норм, які стають заснованими на загально визначених принципах і нормах міжнародного права [12, с. 36, 37]. Тобто мова йде про те, що вказані акти, окрім своєї основної ролі як регулятора кримінальних процесуальних відносин, виконують функцію ідеологічної основи кримінально-процесуальних норм. В цьому контексті погодимося із Д.П.Письменним, що кримінальне процесуальне законодавство має враховувати найважливіші демократичні принципи кримінального судочинства, які проголошені в основоположних міжнародних документах [13, с. 36, 37]. З аналізу цих двох позицій можна зробити висновок про роль норм міжнародного права як підґрунтя для формування вітчизняного права на ґрунті демократичних засад, визначених у світі ідей загальної поваги та дотримання прав людини і основоположних свобод.

Досліджуючи питання правозастосовного тлумачення норм кримінально-процесуального права, О. В. Капліна звертає увагу на той факт, що ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і функціонування ЄСПЛ поставили перед вітчизняними правозастосовниками проблеми, пов'язані не лише з імплементацією нових термінів, але й зі з'ясуванням їх семантичного значення: доступ до правосуддя, доступність правосуддя, розумні строки судового розгляду [14, с. 172]. Тобто міжнародні акти, які містять стандарти кримінального судочинства або прав особи у цій сфері, сприяють не тільки змістовному оновленню кримінального процесуального права завдяки імплементації до вітчизняного законодавства, а й сутнісному оновленню та лексичному збагаченню цієї складової системи права України. Особливо це стосується випадків застосування загально визначених міжнародних норм і принципів під час тлумачення норми кримінально-процесуального права в певних конкретно-історичних умовах, коли в державі істотно змінюється соціально-політична обстановка, переоцінюються цінності, відбуваються активні реформаційно-правові процеси [14, с. 243]. Тобто в тих умовах, які

відповідають процесу реформування судової системи України.

Погодимося із П. П. Андрушком та М.М. Васюк, які відмічають, що міжнародно-правовий акт є зобов'язанням України перед міжнародною спільнотою, що передбачає імплементацію у власне законодавство норм цих актів, що сприяє підвищенню ефективності національного законодавства та регульованого ним правозастосовної практики. При цьому, як відмічають автори, міжнародні договори, як джерела права, містять вихідні норми та принципи, що є основою існування правової системи будь-якої країни світу, а їх належна імплементація та дотримання сприяє дотриманню прав свобод людини [16, с. 226]. Як бачимо, фахівці у галузі кримінального права також дають схожу оцінку формам впливу та наслідкам залучення до правової системи нашої країни міжнародно-правових актів.

Наведене знову вказує на доцільність розгляду досліджуваних джерел права у їх єдності та взаємодії, як певної цілісної, внутрішньо узгодженої та взаємодіючої системи джерел міжнародного права та її складової системи джерел міжнародного права у сфері кримінального судочинства, які відображують сучасну ідею «визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних прав» [16]. У літературі відмічено, що загальнолюдські принципи – одне з найкращих досягнень людства, вони закріплені в міжнародно-правових документах, а будучи загальнолюдськими, стають обов'язковими для всіх держав [4, с. 199]. Такий єдиний за походженням (міжнародний) та системний за змістом (загальні права людини) вплив міжнародно-правових актів можна пояснити спільною для всіх них дією узагальнюючого характеру як певного стандарту – стандарту прав людини і основоположних свобод. В цьому П. Рабінович та О. Венецька звертають увагу, що «невипадково стосовно таких міжнародних договорів висловлювалась думка про те, що правильніше говорити не про права і свободи, закріплювані у них, а власне про міжнародні стандарти у галузі прав людини ... Тому-то найчастіше поняття стандартів прав людини пов'язують саме з міжнародно-правовими актами, які найпо-

вніше відображають надбання людства у цій сфері» [17, с. 20-21]. Така система стандартів (певним чином різнорівнева) здійснює цілісний вплив на становлення та забезпечення дотримання прав людини і основоположних свобод і в сфері кримінального судочинства.

Висновки. Підсумовуючи викладені міркування щодонапрямів впливу міжнародно-правових актів на формування та розвиток національного кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики, можна вказати на наступне.

Насамперед, відмітимо, що з узагальнення наведених вище позицій науковців зробимо висновок про можливість виділення рівнів правової системи України, де знаходять свій прояв міжнародно-правові акти, які містять міжнародні стандарти прав людини і основоположних свобод, у тому числі і стандарти у сфері кримінального судочинства.

Так, можна вести мову про: доктринальний рівень (формування концепцій справедливого судочинства, ідеї забезпечення прав особи у кримінальному провадженні), рівень законодавства (формулювання на ґрунті цих актів концепцій реформування судочинства, кримінальних процесуальних норм про прав особи у кримінальному провадженні), рівень правозастосування (реалізація кримінальних процесуальних норм, сформованих на ґрунті концепцій, ідей про прав особи у кримінальному провадженні та проникнутих принципами міжнародного права у цій сфері; забезпечення та дотримання прав людини й основоположних свобод особи у кримінальному провадженні). Також, що, безумовно, є складовою правової системи та тісно пов'язано із наведеними рівнями – це рівень правосвідомості. Адже як відмічено, вплив об'єктивного юридичного права та й усього юридичного регулювання на правосвідомість виражений у тому, що вони виступають найважливішими джерелами формування, перетворення і розвитку останньої [18, с. 93-94].

Вказані рівні є відображенням напрямів впливу міжнародно-правових актів на формування та розвиток національного кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики. До числа цих на-

прямів віднесемо: ідеологічний – формування правосвідомості законодавця, правозастосувача, учасників кримінального провадження, заснованої на ідеї визнання гідності, яка властива всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних прав та свобод; науково-пізнавальний – формування нових та розширення існуючих доктринальних положень та ідей щодо змісту, характеру та напрямів розвитку кримінального процесу України; нормативний – імплементації цих актів у національне законодавство, розробка на їх основі норм кримінального процесуального права чи приведення цих норм у відповідність із змістом міжнародних стандартів у цій сфері; правозастосовного тлумачення–розкриття змісту чинних кримінальних процесуальних норм в контексті ідеї справедливого судочинства; власне правозастосовний – реалізації норм цих актів, що забезпечує формування кримінального провадження на засадах верховенства права відповідно до міжнародних стандартів, що гарантує забезпечення особи належну реалізацію права на справедливий суд.

Вважаємо, що реалізація наведених у статті теоретичних узагальнень, сприятиме не тільки наповненню новим змістом окремих складових правової системи України, а й забезпечить імплементацію до національного законодавства та включення до судової практики тих засад, на яких у багатьох країнах світу базується правове регулювання права на справедливий суд. З цього приводу погодимося з думкою, що імплементація міжнародних норм про захист прав людини в національне законодавство спроможна значною мірою вдосконалити практику правозастосування в Україні [9, с. 122]. Відмітимо, що своєї актуальності не втратили питання формування та змісту джерел кримінального процесуального права, системи джерел цієї галузі права України (складу, структури, взаємодії елементів) та перспектив розвитку.

Література

1. Виступ Президента у Верховній Раді під час розгляду змін до Конституції в частині правосуддя : Головна – Новини – Промови // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/vistup->

prezidenta-u-verhovnij-radi-pid-chas-rozglyaduzmin-d-37271: 02 Червня 2016 – 15:00

2. Узунова О. В. Міжнародні договори України як джерела кримінально-процесуального права України / О. В. Узунова // Держава та регіони. – 2009. – № 1. – Серія: Право. – С. 96-100.

3. Дроздов О. М. Джерела кримінально-процесуального права України [Текст] : Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дроздов О. М.; – Х., 2004. – 232 арк.

4. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. – Харків: Право, 2011. – 584 с.

5. Элькин П. С. Сущность советского уголовно-процессуального права / П. С. Элькин. – Л., 1963. – 172 с.

6. Грошевий Ю. М. Кримінальне процесуальне право та його джерела / Ю. М. Грошевий / Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

7. Курушина Е. В. Международно-правовые акты как источники уголовно-процессуального права Российской Федерации: автореф. дисс. на соиск. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Е. В. Курушина. – М., 2003. – 28 с.

8. Узунова О. В. Значення міжнародно-правових актів, як джерел права, для кримінально-процесуального законодавства України / О. В. Узунова // Вісник Запорізького національного університету. – 2009. – № 2. – С. 181-188.

9. Крижановський В. Я. Міжнародні стандарти судового захисту прав людини та їх імплементація в систему правозахисту в Україні / В. Я. Крижановський // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов, Л. І. Кормич, Ю. П. Аленін [та ін.]; МОНмо-

лодьспорт України, НУ ОЮА. – Одеса: Фенікс, 2011. – Вип. 42. – С. 116 – 123.

10. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів / Т. І. Фулей. – 2-ге вид. випр., допов. – К., 2015. – 208 с.

11. Толочко О. Роль рішень європейського суду з прав людини в механізмі кримінального процесуального регулювання / О. Толочко // Вісник національної академії прокуратури України. – 2012. – 3. – С. 56-61.

12. Омельченко О. Є. Джерела, які визначають порядок кримінального провадження / Юридичний часопис / О. Є. Омельченко // Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 32-37.

13. Письменний Д. П. Удосконалення кримінального процесуального законодавства України: стан і перспективи / Д. П. Письменний // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 38-47.

14. Капліна О. В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права: монографія / О. В. Капліна. – Х.: Право, 2008. – 296 с.

15. Андрушко П. П. Міжнародні договори як джерело кримінального права / П. П. Андрушко, М. М. Васюк // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 3. – С. 224-226.

16. Загальна декларація прав людини (рос/укр): ООН; Декларація, Міжнародний документ від 10.12.1948. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_015

17. Рабінович П. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація / П. Рабінович, О. Венецька // Вісник Академії правових наук України. – 2012. – № 4. – С. 18-28.

18. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами / П. М. Рабінович. – Львів: Край, 2007. – 192 с.

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВ ТА СВОБОД ЗАСУДЖЕНИХ В УКРАЇНІ

КОВАЛЬОВ Артем Вадимович - аспірант відділу Європейського права та міжнародної інтеграції Інституту законодавства Верховної Ради України

В статье проанализированы исторические аспекты становления и развития прав и свобод заключенных на территории нашего государства со времен Киевской Руси по сегодняшний день. Исследованы нормативные документы, которые определяют права и свободы заключенных. Указывается, что права и свободы заключенных требуют усовершенствования. Раскрыто влияние историко-правовых явлений на процесс исполнения и отбывания наказаний в Украине, освещена их роль в реформировании пенитенциарной системы.

Ключевые слова: права, свободы, заключенный, пенитенциарная система, исполнение и отбывание наказаний.

The article analyzes the historical aspects of the formation and development of the rights and freedoms of prisoners in our state since the days of Kievan Rus to the present day. Investigated normative documents that define the rights and freedoms of prisoners. It is stated that the rights and freedoms of prisoners in need of improvement. Disclosure of the effects of historical and legal phenomena in the process of execution and serving sentences in Ukraine, covered their role in the reform of the penitentiary system.

Key words: rights, freedom, the prisoner, the prison system, the execution and imprisonment.

В статье проанализированы исторические аспекты становления и развития прав и свобод заключенных на территории нашего государства со времен Киевской Руси по сегодняшний день. Исследованы нормативные документы, которые определяют права и свободы заключенных. Указывается, что права и свободы заключенных требуют усовершенствования. Раскрыто влияние историко-правовых явлений на процесс исполнения и отбывания наказаний в Украине, освещена их роль в реформировании пенитенциарной системы.

Ключевые слова: права, свободы, заключенный, пенитенциарная система, исполнение и отбывание наказаний.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 21 Конституції України права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Питання стосовно дотримання умов виконання та відбывання кримінальних покарань завжди були та будуть вкрай важливими та одними з най-

уразливіших для суспільства, оскільки основним їх змістом є застосування примусу, що призводить до значних обмежень прав і свобод людини та громадянина.

Актуальність теми дослідження. Необхідність наукового опрацювання обумовлюється тим, що на даний час практично немає жодної фундаментальної роботи яка була б присвячена становленню та розвитку прав та свобод засуджених в Україні.

Стан дослідження. За часи української незалежності питанню, пов'язаному з історичним розвитком прав та свобод засуджених приділялась увага таких вчених як: І.В. Андрухів, Л.В. Багрій-Шахматов, Ю.В. Баулін, І.Г. Богатирьов, С.Д. Гусарев, О.Д. Тихомиров, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, А.П. Гель, П.П. Захарченко, Р.А. Калюжний, О.Г. Колб, В.А. Львовчкін, В.Т. Маляренко, М.І. Мельник, П.П. Михайленко, О.П. Неалов, І.В. Іваньков, В.П. Петков, І.І. Резник, О.Ф. Скакун, В.М. Трубніков, П.Л. Фріс, А.Є. Шевченко, Ю.С. Шемшученко, О.Н. Ярмиш та інші.

Метою і завданням статті є дослідження витоків прав та свобод засуджених.

Виклад основного матеріалу. Реформування пенітенціарної системи України привертає посилену увагу з боку багатьох вчених, політиків, державних діячів, юристів, науковців та інших фахівців. Реформи обумовлені внутрішньою державною політикою в рамках соціально-перехідного процесу виконання кримінальних покарань з урахуванням вимог сьогодення, а також у рамках дотримання міжнародних стандартів, принципів законності, гуманізму, демократизму та справедливості.

Процес перебудови кримінально-виконавчої системи відбувався на підґрунті багатьох змін, багатьох етапів та багатьох чинників, що в свій час мали вплив на ці зміни. Історично-правовий розвиток в європейських країнах мав початок набагато раніше, що став своєрідним інститутом побудови української пенітенціарної системи.

Місця попереднього ув'язнення існували з давніх часів та використовувались переважно для тимчасового тримання злочинців, полонених, рабів та боржників.

Процес встановлення ув'язнення зародився раніше ніж засудженні особи набули якоего статусу. Основною рисою законодавства стародавніх держав була жорстокість та залякування. Такого поняття як права засуджених осіб взагалі не було, поняття в'язничної системи в сучасному розумінні цього слова не існувало [1, с.30].

За часів формування української держави безпосередньо формувалась своя система по-

карань. Беручи до уваги, що переважно Україна була під натиском Польсько-Литовського князівства та Російської імперії, кримінально-виконавча система була різноплановою.

Основним і першим джерелом про будівання кримінального права на території України діяла Руська Правда. У цій законодавчій пам'ятці злочини називаються «образою», під якою розуміють будь-яке правопорушення проти суспільного ладу, що виявилось насамперед у завданні потерпілому фізичної, матеріальної або моральної шкоди [2].

Відповідно до пам'ятки, переважним видом покарання грошове стягнення з майна злочинця, яке складалося з двох частин: одна частина вилучалася на користь князя, а друга - як компенсація за заподіяний злочинном збиток - надходила потерпілій стороні. Вищою мірою покарання був так званий «потік і розграбування». Цей вид покарання призначався за три види злочинів: убивство в розбої, конокрадство, підпал будинку. Це покарання виражалось у тому, що злочинець, в якого конфісковували все майно (розграбування), виганявся разом із жінкою й дітьми з общини («потік»), що в тих умовах прирікало вигнаних на загибель, а можливо, і на перехід у положення рабів.

У період коли території України входили до складу Литви та Польщі. запровадилися перші спроби поділу тюрем на державні та муніципальні, а також на нижні та верхні з урахуванням соціальної небезпеки осіб, які в них утримуються. Викристалізуються, хоча й у примітивному вигляді, права, обов'язки, відповідальність посадових осіб та охорони, контрольні функції суспільства стосовно нагляду за дотриманням закону тощо. Законодавство передбачало досить широкий перелік злочинів, які розподілялися залежно від об'єкта злочину. Найтяжчим злочином вважались образа або злочинне посягання на життя і здоров'я господаря - великого князя, короля. Особливу групу становили злочини державного характеру: втеча до ворожої землі, розголошення державної таємниці, здача замку, заколот [3, с.352].

Лівобережна Україна знаходилась під протекторатом Росії. Тенденція до посилен-

ня каральної політики характерна для епохи діяльності Петра I. В його законодавстві подальший розвиток отримала система покарань. Указом 1703 року він закріпив новий вид покарання - заслання на каторгу, яка була введена їм у 1699 році. [4, с.108] На той час заслання здійснювалося в Сибір, а також в «українніе города, где государь укажет». Вперше у вітчизняній історії виконання покарань в широких масштабах використовують працю арештантів на будівництві фортець, фортів, інших оборонних споруд. Заслання на каторгу полягало в суворох жорстких умовах тримання та виснажливій праці.

Перші кроки щодо упорядження та централізації керівництва тюремною системою зроблені імператором Олександром I в його Указі «Учреждение Министерства полиции» від 25 червня 1811 року. «Департамент поліції» формально придбав статус централізованого органу управління тюремною системою держави [4, с.113]. Розміщення арештантів було однією із найбільш гострих проблем тюремної системи. Вперше загальний проект плану устрою тюрем Росії був затверджений лише 25 квітня 1821 року, згідно з яким тюремні будівлі повинні були бути цегляними або дерев'яними на кам'яному фундаменті з металевим дахом, з розділенням арештантів по статі і роду злочину.

Всі зміни що відбувались на території України розвивались згідно із загальними для всієї Російської імперії закономірностями. Першим за часом спеціальним законодавчим актом Російської імперії про позбавлення волі виступав «Свод учреждений и уставов содержащихся под стражей и о ссыльных» від 1832 року. Він складався з трьох розділів: перший розділ «Учреждение мест содержания под стражею» містив постанови загального характеру, був немовби вступом до другого «О содержащихся при полиции и в тюрьмах» і третього «О содержащихся в смиренных и работных домах»[5].

Статут вживає назву « в'язниця » як загальне, більш широке , що охоплює назви «тюремний замок» і «острог». Ці види місць позбавлення волі призначені для більш серйозних обвинувачених та засуджених, але

разом з тим і для неспроможних боржників. Робочі будинки призначалися для утримання порушників різних поліцейських і адміністративних приписів та заборон, неслухняних осіб владі, а також обвинувачених і засуджених за злочинство. Статут обходить майже повним мовчанням щодо умов тюремного режиму. Він обмежується вимогою, щоб арештанти були на сповіді, а священник схиляв їх до визнання та каяття.

З часом Статут мав поправки до статей і у 1842 році розділяв засуджених осіб на привілейованих та простих. Кожна привілейована особа отримувала окреме ліжко, а люди «просто звання» мали на двох одне ліжко з перегородкою. Першим особам надавався солом'яний матрац товщиною в 2 вершка і волосяна подушка в 6 фунтів, а другим - такий же матрац, але лише в 1 вершок завтовшки і подушка із соломи.

У загальній їдальні засуджених осіб різних класів, пропонувалося розміщувати за різними столами. Шляхетним засудженим надавалися тарілки, блюда і олов'яні ложки, інші ж їли з дерев'яних чашок дерев'яними ложками. Законодавець вважав за можливе розробити по класам меню сніданків, обідів і вечерь для в'язнів, надавши білий хліб тільки шляхетним, наказавши поїти їх квасом, а інших - водою.

Заборонивши називати засуджених за прізвищем, закон наказував тюремній адміністрації називати благородних по імені та по батькові, а інших - тільки по імені. Називати благородну засуджену особу тільки за ім'ям та без по батькові, допускалося у вигляді дисциплінарного покарання.

Різниця засуджених за статусом була відчутною і у в'язничному вбранні, за її якістю матеріалу та зовнішнім виглядом. Статут не допускав взути благородних засуджених осіб в постолі, які носили засудженні нижчого класу. Так само вироблялась відмінність в заняттях ув'язнених, працею. Чорна робота ставала виключної обов'язком непривілейованих засуджених осіб.

На кінець XIX сторіччя в каральній практиці уряду відбуваються суттєві та покращені зміни щодо засуджених осіб. Ухвалюється

закон від 12 червня 1900 року «Об отмене ссылки на жительство и ограничения ссылки на поселение», перевага надається тюремному ув'язненню. У 1906 році при Головному управлінні створюється центральне дактилоскопічне бюро, а з 1908 року виділяється особливе діловодство, функції якого - розробка законодавчих та інших принципово важливих питань по тюремній частині. Через рік ухвалюється закон «О воспитательно-трудовых заведениях для несовершеннолетних», а 22 червня 1909 року затверджується закон «Об условно-досрочном освобождении».

Значним правовим актом, що представляв собою систему норм виправно-трудового права, була Тимчасова інструкція «Про позбавлення волі, як міри покарання і про порядок його відбування», затверджена постановою Народного Комісаріату Юстиції РРФСР 23 липня 1918 року [6, с. 169]. Інструкція передбачала місце позбавлення волі, як загальні місце ув'язнення (з 1921 року – виправні будинки), землеробські колонії і реформаторії – виховно-каральні установи для засуджених до позбавлення волі молодого віку, іспитові заклади – для осіб, стосовно яких є підстави для послаблення режиму або для дострокового звільнення, каральні лікувальні заклади – для утримання арештантів із помітно вираженими психічними дефектами, тюремні лікарні, арештні дома – для короткочасного утримання підслідних і арештантів, підлягаючих пересиланню.

У керівних засадах кримінального права РРФСР зазначалось, що «завданням радянського кримінального права є охорона за допомогою репресій суспільних відносин, які відповідають інтересам трудящих мас». М.Кириленко зазначав: «Покарання має за мету подолання опору класово-ворожих елементів і виправлення тих, хто піддається виправленню, виховання дисципліни нестійких елементів із середовища трудящих шляхом виправно-трудового впливу на них і вжиття заходів суворого примусу до тих з них, дії яких є особливо небезпечними для соціалістичного будівництва» [1, с.107].

У кримінально-виконавчій практиці періоду становлення виправно-трудової системи, створено «табір примусової праці». Все почалось із прийняття 5 вересня 1918 р. РНК РРФСР постанови «Про красний терор», де зазначалось про необхідність ізоляції «класових ворогів» у «концентраційних таборах». У жовтні 1920 прийнято Постанову РНК УРСР «Про організацію таборів примусової праці», відповідно до якої, організація зазначених установ покладалась на губернські особливі комісії, котрим житловий відділ місцевого виконавчого комітету мав виділяти необхідні приміщення у колишніх маєтках, монастирях, садибах тощо. На них же покладалась відповідальність за невиконання постанови [5].

За законодавством про працю, в'язні мали працювати по 8 год. на добу, щоправда у подальшому цих норм ніхто не дотримувався, особливо коли мова йшла про виконання плану робіт. Значна частина коштів із заробітку в'язнів утримувалась на продовольство, одяг, витрати на приміщення, утримання адміністрації табору та караулу. Загальна сума вирахувань не повинна була перевищувати трьох четвертих заробітку.

За першу втечу з під варти строк тримання збільшувався вдвітьтеро від попереднього. За повторну втечу винних піддавали суду революційного трибуналу, котрий мав право винести вирок аж до самої смертної кари. Крім того, з метою попередження втеч в таборі дозволялось вводити кругову поруку і колективну відповідальність [7].

У травні 1922 року керівництво позбавлення волі було покладено на НКВС, у складі якого утворено Головне управління місць ув'язнення (ГУМУ). У Наркоматі внутрішніх справ України було організоване Управління місць ув'язнення (УМУ). У жовтні 1925 прийнято Виправно-трудоий кодекс УРСР. У Кодексі визначено необхідність поєднання покарання у виді позбавлення волі й примусових робіт з виправно-трудоим впливом. Основними методами впливу на засуджених визнавалися режим, праця і культурно-освітня робота [8, с.86].

Кодекс встановив обов'язковість відвідування школи всіма неграмотними і малограмотними засудженими, які не досягли 50 років, а також ув'язненими, які знаходяться під слідством, якщо судовою або слідчою владою їм не заборонено спілкування з іншими ув'язненими.

Норми регламентували організацію допомоги ув'язненим та засудженим, які звільняються з ВТУ. Про конкретні заходи в умовах загальної економічної скрути в країні мова не йшла. Однак, передбачалась допомога у вигляді: надання матеріальної підтримки незабезпеченим засудженим при поверненні їх на батьківщину або на місце постійного проживання після звільнення з ВТУ; надання звільненим на перший час приміщення, харчування та позик на придбання інструментів і необхідних предметів домашнього побуту на пільгових умовах; устрій майстерень і підприємств для залучення до праці колишніх ув'язнених; надання юридичної та медичної допомоги тощо.

Кодекс виділяв окрему главу, що було присвячено спеціальним виховним установам для неповнолітніх злочинців в реформаторіях, які мали бути створені на принципах поєднання каральних властивостей режиму позбавлення волі з культурно-просвітницькою роботою, і передбачали за кінцеву мету формування з неповнолітніх правопорушників самостійних громадян, які усвідомлюють свої права та обов'язки. Строк відбування покарання неповнолітніх в реформаторіях не повинен перевищувати 2 років, а максимальний вік осіб, які відбували покарання не більше 18 років.

Наприкінці 1929 року у роботі виправно-трудоустанов відбулись зміни, а саме передбачалось здійснювати позбавлення волі на термін до трьох років у виправно-трудоустанов колоніях за місцем проживання, а позбавлення волі від трьох до десяти років – у виправно-трудоустанов таборів у віддалених районах країни.

В Україні новий виправно-трудоустанов кодекс не приймався, а формально діяв Кодекс 1925 року. У 1934 в Україні в складі Наркомату внутрішніх справ було створено Управ-

ління виправно-трудоустанов таборів і колоній. Табірними пунктами, виправно-трудоустанов колоніями, транзитно-пересильними пунктами й інспекціями виправно-трудоустанов робіт керувало Управління виправно-трудоустанов таборів і колоній. Виховно-трудоустанов і виховними колоніями, дитячими приймальниками-розподільниками керував відділ трудових колоній (ВТК), що був самостійною структурою Наркомату. [2, с.107]

Згідно вищевикладеного можна дійти висновку що, розвиток системи місць позбавлення волі у СРСР характеризувався регулярним прийняттям великої кількості нормативних актів НКВС та НКЮ, які поступово підміняли закон як акт найвищої юридичної сили. Прийнято Постанову НКЮ від 15.11.1920 «Про затвердження Положення про загальні місця ув'язнення», Декрет РНК РРФСР від 21.03.1921 «Про позбавлення волі і про порядок умовно дострокового звільнення ув'язнених».

Велика вітчизняна війна суттєво змінила життя ув'язнених у радянських таборах та колоніях. Норми харчування були зменшені, що призводило до збільшення смертності. Також багато засуджених осіб були страчені адміністрацією на фоні наступу німецьких військ на різних фронтах через неможливість їх евакуації до тилових районів СРСР.

У цей період значна частина засуджених чоловіків, придатних до військової служби, були мобілізовані у Червону Армію. Указом Президії Верховної Ради СРСР 14 квітня 1943 року передбачене позбавлення волі у виді каторжних робіт для фашистів і їхніх посібників. Ця категорія засуджених трималась в спеціальних в'язницях і таборах. У 1944 році у виправно-трудоустанов установах була створена спеціальна служба по нагляду за поведінням засуджених. Її створення сприяло наведенню правопорядку в установах, зміцненню дисципліни й організованості серед засуджених.[1, с.119]

У березні 1953 року тюрми, слідчі ізолятори і трудові колонії неповнолітніх залишені в МВС, а виправно-трудоустанов колонії і табори підпорядковувались Міністерству юстиції. У 1957 році постановою Ради Міністрів Украї-

ни було затверджено Положення про спостережні комісії.

В Україні після закінчення війни довелося наново будувати і відновлювати систему місць позбавлення волі. Міністерству внутрішніх справ України прийшлося перебудувати свою структуру у тому числі і місця позбавлення волі. Самостійні управління, що відали місцями ув'язнення, були об'єднані в один орган - Управління виправно-трудових установ (далі-УВТУ).

Указом Президії Верховної Ради України 26 липня 1961 року затверджено Положення про виправно-трудові колонії і тюрми МВС Української РСР, яким передбачалися виправно-трудові колонії чотирьох видів: загального, посиленого, суворого й особливого режимів.

З часом охорона виправно-трудових колоній була покладена на Управління внутрішніх військ МВС УРСР і почала здійснюватися військовослужбовцями строкової служби. При кожній колонії був створений конвойний підрозділ (взвод, дивізіон), із більшою чисельністю особового складу, чим було до цього. Для їхнього розміщення здійснювалось будівництво при колоніях військових містечок, посилення охоронних споруд. У зв'язку з передачею охорони колоній у ведення управління внутрішніх військ в Управлінні виправно-трудових установ був створений відділ режиму [2, с.115].

Верховна Рада України прийняла Виправно-трудовий кодекс 23 грудня 1970 року і з 1 червня 1971 року введено його в дію.

У перших статтях чітко сформульовані завдання виправно-трудового законодавства Української РСР – забезпечення кримінального покарання з тим, щоб воно було не тільки карою за здійснений злочин, але й виправляло і перевиховувало засуджених у душі чесного відношення до праці, точного виконання законів і поваги до правил соціалістичного співжиття, попередження скоєння нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, а також сприяло викоріненню злочинності [9].

Виправно-трудовий кодекс зазначав, що підставою для відбування покарання і за-

стосування до засудженого заходів виправно-трудового впливу може бути тільки вирок суду, що вступив у законну силу. Таке трактування було новочасним і відповідало вимогам відомої ст. 9 Загальної декларації прав людини «ніхто не може бути підданий безпідставному арешту» та майже на два десятиліття випередило закріплення такої норми в Європейських пенітенціарних правилах. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 12 червня 1970 р. вводилося умовне засудження до позбавлення волі з обов'язковим залученням до праці. Відповідно до названого Указу, суд при призначенні покарання повнолітній працездатній особі, вперше засудженій до позбавлення волі від одного року до трьох років, міг винести постанову про умовне засудження цієї особи до позбавлення волі з обов'язковим залученням його на термін призначеного покарання до праці в місцях, призначених органами, що відають виконанням вироку.

На початку 1980-х років, економічна система СРСР утратила два своїх найбільших вагомих стимули: трудовий ентузіазм п'ятирічок та страх перед репресіями, що характеризували сталінський період розвитку. Згодом треба погодитись, що примусова праця не закріплена матеріальним інтересом, ставала пагубною не тільки для економіки країни, а й знаходила своє відображення в її правоохоронній сфері [8, с.57].

Досвід кінця 1980-х років виявив неможливість перебування в'язничної системи як повноправного суб'єкта ринкових відносин, що фактично призвело до появи демократичних ідей, які мали втілюватись у життя за допомогою старих методів роботи у військовій, по суті організації виправних установ.

На початку 1990 року відбувалось посилення на демократизацію суспільства, співставлення поглядів у спектрі політичних і соціальних питань. Відповідно до цього було зроблено перші кроки до гуманізації існуючої кримінально-виконавчої політики в Україні.

За допомогою науковців і зацікавлених відомств, Міністерством внутрішніх справ розроблено та затверджено постановою уря-

ду №88 від 11 липня 1991 року Концепцію реформування кримінально-виконавчої системи України. В її основу покладені Декларація про державний суверенітет України, затверджені ООН Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, Загальна Декларація прав людини, Європейські стандарти, інші міжнародні угоди та документи. Реформа перш за все спрямовувалась на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародного досвіду й актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації та індивідуалізації виховного впливу на засуджених [2, с. 163].

З настанням самостійності України ухвалено низку змін нормативно-правових актів, спрямованих на гуманізацію виконання покарання. У грудні 1991 року змінені Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудо-вих установ (засудженим дозволено носіння короткої зачіски, сорочок цивільного зразка, скасовані нагрудні знаки, розширений асортимент дозволених до придбання і збереження продуктів харчування і предметів споживання у т.ч. наручних годинників, спортивних костюмів та ін.).

Наступного року постановою Кабінету Міністрів України встановлено порядок, відповідно до якого заробітна плата засудженим нараховується в повному обсязі за діючими тарифами, а відрахування провадяться по фактичних витратах на утримання. Цього ж року затверджено Закон України «Про скасування покарань у виді заслання та висилки», скасована також кримінальна відповідальність за відхилення від цих покарань. Усі особи, що відбували ці покарання в інших регіонах колишнього СРСР були повернутими на Україну.

У подальшому, а саме 22 квітня 1998 року Президентом України видано Указ про утворення на базі Головного управління виконання покарань Міністерства внутрішніх справ України Державного департаменту України з питань виконання покарань як центрального органу виконавчої влади. Цим же Указом визначено низку заходів щодо реформуван-

ня та забезпечення діяльності системи виконання покарань. Згодом через 3 місяці було затверджено Положення про Державний департамент України з питань виконання покарань. Створення Держдепартаменту, який уособлює в собі всі функції управління пенітенціарною системою, підпорядковується безпосередньо Кабінету Міністрів України, що відповідало зобов'язанням при вступі України до Ради Європи [10].

Згодом 11 липня 2003 року Верховною Радою України було прийнято Кримінально-виконавчий кодекс (далі – КВК), положення якого ґрунтуються на Конституції України, міжнародних актах з прав людини та міжнародному досвіді у сфері виконання кримінальних покарань.

Прийняття Кодексу передбачало формування нового етапу забезпечення дотримання прав людини в установах кримінально-виконавчої системи, перебудову системи класифікації установ за ступенями безпеки, що прийнята у Європі. Вводиться прогресивна система зміни умов тримання засуджених за рівнем їх виправлення, визначаються гарантовані права засуджених на побачення, отримання посилок, передач, отримання продуктів харчування, відрахування із заробітної плати.

Таким чином, підсумовуючи все вищевикладене, можемо відмітити, що процес перебудови кримінально-виконавчої системи обумовлено внутрішньою політикою, яка сформувалась в державі та сторонніми чинниками, які мали безпосередній на неї вплив. Також певне значення мав сформований соціально-перехідний процес виконання кримінальних покарань. В основі формування забезпечення правового статусу засуджених осіб закладено історичний прогрес забезпечення прав людини та основних свобод. Відповідно, і сукупність прав, що потребують захисту, постійно змінювалась в бік масштабного розширення. З огляду на ці обставини, можна вважати, що формування та зміни правового статусу засудженого становлять певні «сходишки розвитку суспільства», оскільки поява кожного нового вдосконалення прав засудженого було зумовлено певни-

ми корінними змінами в суспільстві, зміною світогляду, досягненнями людства тощо.

Література

1. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: Вид. 4, перероб. та доп. – Одеса: Фенікс, 2011. – 446 арк.
2. Іваньков І.В. Тюремні установи в Україні в системі карально-охоронного механізму держави (кінець XIX – середина XX ст): дис.канд. наук: 12.00.01 – К. 2005. – 204 арк.
3. Роль і значення першої кодифікації виправно-трудового законодавства в Україні для організаційно-правових засад діяльності органів та установ виконання покарань І.В.Іваньков // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: щоріч. бюл. / КЮІКНУВС-2005 - 351-358 арк.
4. Наши тюрьмы и тюремный вопрос 1878 г. / Муравьев Н.В. // Из прошлой деятельности статьи по судебным вопросам. – СПб. – Т.1.- 107-146 арк.
5. Тальберг Д.Г. Исторический очерк тюремной реформы и современные системы европейских тюрем. — Киев, 1875.
6. Виправно-трудове право в УСРС в період Десталінізації (друга половина 1950-х – перша половина 1960-х років) / Лісогорова К.М. – Харків: Націон. Юридич.ун-т ім.Я.Мудрого – 2015 –169-174 арк.
7. Розвиток виправно-трудового права в Україні в перші роки радянської влади / Фролов Ю.О. – Київ: Київ держ. Ун-т ім.Т.Г. Шевченка, 1960 – 28 арк.
8. Кримінально-виконавче право: підручник/ В.В. Голіна, А.Х. Степанюк, О.В.Лисодед; за ред.. Голіна В.В. та Степанюка О.В., - Х.:Право, 2015.
9. Виправно-трудовий кодекс від 23.12.1970 №3325-VII, такий що втратив чинність.
10. Наказ Державного Департаменту України з питань виконання покарань 10.10.2005 №167 «Про затвердження Положення про підрозділ спеціального призначення».

ВЗАЄМОДІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ З ІНШИМИ ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ

СКОМАРОВ Олександр Вікторович - аспірант Національної академії прокуратури України

УДК 342.9

В статье автор рассмотрел особенности взаимодействия Национального антикоррупционного бюро Украины с другими государственными органами при исполнении деятельности, направленные на выявления, приостановке, расследования и раскрытия коррупционных преступлений, совершенных высшими должностными лицами, уполномоченными исполнять функции государства. Проанализировано понятие «взаимодействие» как прагматично-прилагательная категория. На основе проведенного исследования предложена классификация взаимодействия Национального антикоррупционного бюро Украины с другими государственными органами в зависимости от сферы совершения, особенности порядка привлечения к взаимодействию, а также длительности межведомственных связей.

Ключевые слова: коррупция, борьба с коррупцией, правоохранительный орган, правоохранительная деятельность, Антикоррупционное бюро, взаимодействие.

У статті розглянуті особливості взаємодії Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами при здійсненні діяльності, спрямованої на виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних злочинів, вчинених вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави. Проаналізовано поняття «взаємодія» як прагматично-прикладна категорія. На основі проведеного дослідження запропонована класифікація взаємодії Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами в залежності від сфери здійснення, особливостей порядку залучення до взаємодії, а також тривалості міжвідомчих зв'язків.

Ключові слова: корупція, боротьба з корупцією, правоохоронний орган, правоохоронна діяльність, Антикорупційне бюро, взаємодія.

The article shows the features of the interaction between National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and other governmental institutions while conduction of the activities aimed at identification, cessation, investigation and disclosure of the corruptive perpetrations, made by officials, authorized for accomplishment of governmental functions. A term "interaction" was analyzed as a pragmatic and applied category. Based on the research conducted, a classification of the interaction between the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and other governmental institutions, depending on the spheres of appliance, features of the procedures of involvement in interaction, and duration of inter-authority relations, was suggested.

Key words: corruption, corruption struggle, law-enforcement organ, law-enforcement activity, Anti-Corruption Bureau, interaction.

Постановка проблеми. В умовах удосконалення антикорупційного законодавства України нагальною є потреба в докорінному

реформуванні системи взаємодії між державними органами з метою створення дійсно дієвого механізму боротьби з корупцією. З часу

створення та початку повноцінної діяльності Національним антикорупційним бюро України вказаний правоохоронний орган став стержневою основою боротьби з корупцією серед вищих посадових осіб, уповноважених на виконання функцій держави, що обумовлено його специфічним правовим статусом, місцем у системі правоохоронних органів та передбаченими чинним законодавством України гарантіями незалежності.

Водночас, визначення особливостей та класифікації взаємодії Національного антикорупційного бюро України (далі – НАБУ) з іншими державними органами все ще потребує удосконалення та належного наукового обґрунтування.

Актуальність тематики статті підсилюється тим, що Національне антикорупційне бюро України є державним органом, що тільки проходить етап свого становлення, формування внутрішніх структур, змінюється та доповнюється законодавча база, яка регламентує його діяльність. В цьому контексті постає необхідність в удосконаленні взаємодії НАБУ та інших державних органів, створення такого механізму, налагодження зв'язків між ними, що нададуть можливість ефективної їх співпраці у боротьбі з корупцією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання взаємодії Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами недостатньо висвітлені у сучасній науковій літературі, однак окремі аспекти діяльності вказаного правоохоронного органу порушувалися у наукових працях таких авторів як: Р.В. Гречанюк, Е.С. Дмитренко, Ю.М. Дьомін, З.А. Загинеї, О.М. Юрченко.

Отже, необхідність удосконалення адміністративно-правового регулювання діяльності Національного бюро, у тому числі щодо взаємодії з іншими державними органами, зумовлює потребу у відповідному науковому обґрунтуванні.

Мета статті (завдання). Метою статті є визначення особливостей та класифікація взаємодії Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами.

Виклад основного матеріалу. Для повного та всебічного дослідження питання взаємодії Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами необхідно визначити теоретичні основи поняття «взаємодія», у тому числі у філософському та прикладному аспектах.

В етимологічному розумінні термін «взаємодія» являє собою співдію, співдіяння, а також погоджену дію між ким-, чим-небудь. Взаємодія в її позитивному розумінні пов'язана із взаємодопомогою суб'єктів соціальних відносин, тобто взаємодопомогою, обопільною допомогою, допомогою, що надається один одному взаємно [1, с.188].

Категорія «взаємодія» є важливим методологічним принципом пізнання природних і суспільних явищ. Для визначення суті об'єкта, необхідно виявити закономірності його взаємодії. Будь-який об'єкт може бути досліджений лише у взаємодії з оточуючими явищами. Пізнання речей означає пізнання їх взаємодії, і водночас воно ж є результатом взаємодії між суб'єктом та об'єктом.

Як зазначає А.М. Авер'янов, будь-яке дослідження, емпіричне чи теоретичне, починається з виявлення зв'язків об'єкта, форм його взаємодії з середовищем [2, с.112].

Взаємодія – це філософська категорія, яка тісно пов'язана з поняттям взаємозв'язку і розглядається як одна з форм останнього; суть взаємодії полягає у зворотному впливі предмета чи явища на інший предмет. При цьому, всі інші філософські категорії (причина, дія, необхідність, суперечність та ін.) є конкретними видами взаємозв'язку [3, с.7].

У практичній площині більш важливим є дослідження взаємодії як процесу взаємовпливу та взаємодоповнення діяльності суб'єктів адміністративних правовідносин. Вказане зумовлює необхідність розгляду взаємодії в управлінні як прикладної категорії.

При цьому, взаємодія полягає не тільки у внутрішньоорганізаційній діяльності системи, але і в зовнішніх її функціях, у тому числі боротьби з корупцією. За таких умов, узгодженість між суб'єктами заходів є ознакою взаємодії.

Погоджуємося з думкою В.М. Шванкова, який зазначає, що взаємодія у значенні взаємозв'язку та взаємообумовленості, тобто філософська категорія, і взаємодія в значенні узгодженості, тобто як прагматично-прикладна категорія – це далекі одне від одного поняття і змішувати їх не можна [4, с.10].

Взаємодія суб'єктів боротьби з корупцією розуміється як урегульована переважно адміністративно-правовими нормами, погоджена за метою, часом і місцем діяльність суб'єктів боротьби з корупцією, при якій вони впливають один на одного і на суспільні відносини, опосередковані існуванням корупції, з метою запобігання, виявлення та припинення корупційних правопорушень, усунення причин та умов, що їм сприяють, шляхом найбільш доцільного поєднання сил, засобів і методів, властивих цим суб'єктам [5, с.149-153].

Взаємодія Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами розглядатиметься у науковій публікації саме як прагматично-прикладна категорія, що зумовлено сутністю та змістом цієї діяльності.

Характеризуючи особливості взаємодії Національного бюро з іншими державними органами, необхідно виокремити її особливості.

По-перше, вона носить суспільно корисний характер, оскільки спрямована на виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних кримінальних правопорушень, вчинених вищими посадовими особами, уповноваженими на виконання функцій держави.

По-друге, її метою є вирішення суспільно значимих, спільних з іншими державними органами проблем, у тому числі пов'язаних з поширенням корупції як соціального явища.

По-третє, взаємодія Національного бюро може носити як двосторонній, так і багатосторонній характер. Отже, між її учасниками виникають як двосторонні, так і багатосторонні правовідносини.

По-четверте, зазначені правовідносини можуть носити як процесуальний, так і управлінський характер.

По-п'яте, законодавчо закріплені обов'язки суб'єктів вступати у взаємодію з Національним антикорупційним бюро України.

Статтею 3 Закону України «Про національне антикорупційне бюро України» [6] взаємодію з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, громадськими об'єднаннями визначено у якості одного з принципів діяльності Національного бюро, що зумовлює необхідність налагодження такої роботи з метою якісного виконання завдань, які покладені на даний правоохоронний орган.

Більш детальну регламентацію взаємодії Національного бюро з іншими державними органами отримує у ст.ст. 19-1 та 19-2 Закону.

Зокрема, відповідно до ст.19-1 Закону, з метою забезпечення взаємодії НАБУ з органами внутрішніх справ, Служби безпеки України та іншими правоохоронними органами у штатних розписах центральних апаратів зазначених органів передбачаються посади осіб, до функціональних обов'язків яких входить здійснення взаємодії з Національним бюро. Умови і порядок обміну інформацією між Національним бюро та органами внутрішніх справ, Службою безпеки України, органами, уповноваженими законом на проведення досудового розслідування, регулюються спільним нормативно-правовим актом Національного бюро та відповідних органів.

Також, відповідно до ст.19-2 Закону, Національне бюро взаємодіє з Національним банком України, Фондом державного майна України, Антимонопольним комітетом України, Національним агентством з питань запобігання корупції, органами Державної прикордонної служби, органами державної податкової і митної служби, центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (далі - спеціально уповноважений орган виконавчої влади з питань фінансового моніторингу), та іншими державними органами.

При цьому, НАБУ може укласти з окремими державними органами угоди (меморандуми) про співпрацю та обмін інформацією.

Закріплюючи основні положення щодо взаємодії Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами, законодавець передбачив ряд обов'язків для таких органів. Зокрема, відповідно до ч.2 ст.19-2 Закону, Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України, орган державного фінансового контролю в Україні, Національне агентство з питань запобігання корупції, а також інші державні органи, що здійснюють державний контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами законодавства України, з метою запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним до підслідності Національного бюро, зобов'язані:

1) передавати Національному бюро одержувані при здійсненні контрольних функцій і аналізі інформації, що надходить, відомості, що можуть свідчити про кримінальні правопорушення або використовуватися для попередження, виявлення, припинення і розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро;

2) за зверненням Національного бюро проводити у межах своєї компетенції ревізії, перевірки та інші дії щодо контролю за дотриманням законодавства України фізичними та юридичними особами.

Визначення обов'язків інших державних органів при здійсненні взаємодії з Національним антикорупційним бюро України, на нашу думку, сприяє налагодженню ефективної співпраці при здійсненні антикорупційної діяльності, об'єднанню спільних зусиль на цьому напрямку.

Розглядаючи питання взаємодії НАБУ з іншими державними органами, пропонуємо запровадити класифікацію такої взаємодії в залежності від сфери її здійснення, особливостей порядку залучення до взаємодії, тривалості міжвідомчих зв'язків.

Зокрема, з огляду на правових статус та особливості діяльності Національного бюро,

його взаємодію з іншими державними органами в залежності від сфери її здійснення можна умовно поділити таку, що здійснюється **у межах кримінального провадження**, та таку, що здійснюється **поза його межами**.

Основним правоохоронним органом, з яким НАБУ здійснює взаємодію у межах кримінального провадження, є Генеральна прокуратура України, а саме її самостійний структурний підрозділ – Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Відповідно до ч.5 ст.8 Закону України «Про прокуратуру» [7], саме на Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру покладається здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування Національним антикорупційним бюро України, підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях, представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених цим Законом і пов'язаних із корупційними або пов'язаними з корупцією правопорушеннями.

Втім, Спеціалізована антикорупційна прокуратура не єдиний державний орган, залучений до взаємодії з НАБУ у рамках кримінального провадження.

Зокрема, відповідно до п.2 ч.1 ст.17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» Національному бюро надано право за рішенням Директора Національного бюро, погодженим з прокурором, виступувати від інших правоохоронних органів оперативно-розшукові справи та кримінальні провадження, що стосуються кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро, та інших кримінальних правопорушень, які не відносяться до його підслідності, але можуть бути використані з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності. Таким чином, слідчі та оперативні підрозділи органів Національної поліції, Служби безпеки України, Державної фіскальної служби України та Державного бюро розслідувань (до початку роботи ДБР – слідчі підрозділи Генеральної прокуратури

України) також є суб'єктами взаємодії з Національним антикорупційним бюро України у межах кримінального провадження з питань, пов'язаних з витребуванням кримінальних проваджень та оперативно-розшукових справ за рішенням Директора Бюро, погодженим із прокурором.

Поза межами кримінального провадження Національне антикорупційне бюро України може взаємодіяти з будь-якими державними органами в порядку, передбаченому ст. 19-2 Закону.

В залежності від особливостей залучення державних органів до взаємодії з Національним антикорупційним бюро України таку взаємодію можна умовно розділити на **договірну** та **ініціативну**.

В рамках здійснення **договірної** взаємодії НАБУ за майже 2 роки свого існування, як зазначено на офіційному сайті правоохоронного органу, укладено ряд міжвідомчих угод (меморандумів) про співпрацю з іншими правоохоронними органами.

Так, 30 червня 2015 року між Національним антикорупційним бюро України та Державною службою фінансового моніторингу України укладено Угоду про міжвідомче та інформаційне співробітництво, метою якої є взаємодія та інформаційний обмін у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму та протидія корупції в Україні.

Окрім того, 27 липня 2015 року Директором НАБУ, Міністром юстиції та Міністром внутрішніх справ України підписано Меморандум про співпрацю та обмін інформацією з метою попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття корупційних правопорушень. Результатом підписання такого міжвідомчого документа, серед іншого, стало надання Національному бюро доступу до баз даних МВС, реєстрів та банків даних, держателем яких є Міністерство юстиції України.

Також, 7 серпня 2015 року підписано відповідні накази Національного антикорупційного бюро України та Служби безпеки Укра-

їни про взаємодію в галузях оперативної роботи та забезпечення доступу до інформації.

У серпні 2015 року Національним бюро укладено угоди про інформаційне співробітництво з Державною фіскальною та Державною прикордонною службою України, в рамках яких Бюро отримало доступ до інформаційних телекомунікаційних систем відповідних установ. Підписано Угоду про інформаційне співробітництво з Державною казначейською службою України, Меморандум про співпрацю у сфері запобігання і протидії корупції з Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

У лютому 2016 року підписано Меморандум про співпрацю та обмін інформацією з Національним банком України, відповідно до якого НАБУ отримало доступ до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів і банків даних НБУ.

У травні 2016 року НАБУ уклало Угоду про інформаційне співробітництво з Державною аудиторською службою України та підписало Меморандум про взаєморозуміння, співпрацю та обмін інформацією з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку. Внаслідок досягнення домовленостей із Державною службою України з питань геодезії, картографії та кадастру аналітики НАБУ отримали доступ в режимі читання до даних Державного земельного кадастру України.

19 липня 2016 року НАБУ підписало Меморандум про співпрацю та обмін інформацією з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України.

У рамках укладеного Меморандуму з Державною міграційною службою України у квітні 2016 року НАБУ отримало регламентований доступ до Єдиного державного демографічного реєстру. У той же час, Державна фіскальна служба України надала Бюро доступ до Єдиного державного реєстру податкових накладних.

Державна казначейська служба, як партнер НАБУ, надала інформацію про проведені органами Казначейства платіжні трансакції щодо використання коштів державного та місцевого бюджетів.

Таким чином, договірна взаємодія Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами є прикладом оптимального встановлення та удосконалення його зв'язків з метою виконання покладених завдань і функцій.

На відміну від договірної, **ініціативна** взаємодія НАБУ з іншими державними органами не передбачає укладення меморандумів та угод. Вона реалізується із застосуванням широкого кола прав Національного бюро, передбачених Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України» та іншими нормативно-правовими актами.

Зокрема, відповідно до п.3 ч.1 ст.17 Закону, Національному бюро та його працівникам надано право витребувати за рішенням керівника структурного підрозділу Національного бюро та одержувати в установленому законом порядку у вказаному в запиті вигляді та формі від інших правоохоронних та державних органів, органів місцевого самоврядування інформацію, необхідну для виконання обов'язків Національного бюро, у тому числі відомості про майно, доходи, видатки, фінансові зобов'язання осіб, які ними декларуються у встановленому законом порядку, відомості про використання коштів Державного бюджету України, розпорядження державним або комунальним майном.

При цьому, суб'єкти, яким адресовано зазначений запит, зобов'язані невідкладно, але не більше ніж протягом трьох робочих днів, надати відповідну інформацію. У разі неможливості надання інформації суб'єкт повинен так само невідкладно у письмовій формі повідомити про це Національне бюро з обґрунтуванням причин. НАБУ за зверненням відповідного суб'єкта може продовжити строк надання інформації на строк не більше двох календарних днів. Ненадання Національному бюро на його запит інформації, надання завідомо недостовірної інформації чи не в повному обсязі, порушення встановлених законом строків її надання, повідомлення третіх осіб стосовно того, що про них збирається така інформація, забороняються і тягнуть за собою відповідальність, передбачену законом.

Відповідно до п.4 зазначеної статті працівники НАБУ мають право знайомитися в державних органах, органах місцевого самоврядування із документами та іншими матеріальними носіями інформації, необхідними для попередження, виявлення, припинення та розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до підслідності Національного бюро, у тому числі такими, що містять інформацію з обмеженим доступом.

З метою попередження кримінальних корупційних правопорушень, працівники НАБУ мають право надсилати державним органам, органам місцевого самоврядування обов'язкові до розгляду пропозиції та рекомендації щодо усунення причин і умов, які сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності Національного бюро, а також отримувати від цих органів протягом 30 днів інформацію про розгляд таких пропозицій та рекомендацій.

Таким чином, ініціативна взаємодія НАБУ з іншими державними органами також є дієвим інструментом виконання покладених на нього функцій, ефективно застосування якого може сприяти виявленню та припиненню кримінальних корупційних правопорушень, вчинених вищими посадовими особами держави.

В залежності від тривалості міжвідомчих зв'язків взаємодію НАБУ з іншими державними органами можна поділити на **постійну** та **непостійну**.

Прикладами постійної взаємодії Бюро є описана у даній науковій публікації практика укладення міжвідомчих меморандумів та угод про взаємодію НАБУ з іншими державними органами, які передбачають особливості та порядок такої взаємодії, права та обов'язки її сторін, умови передання інформації тощо.

Непостійною є взаємодія Національного бюро з іншими державними органами, яка носить епізодичний, а подекуди разовий характер, що обумовлено специфікою діяльності окремих державних органів, їх правами та обов'язками в адміністративно-правових відносинах. Прикладом непостійної взаємодії НАБУ з іншими державними органами є витребування у порядку, передбаченому За-

коном, інформації від державних контролюючих органів про стан законності або з окремих питань їх діяльності, що обумовлено необхідністю виконання окремих, специфічних, завдань НАБУ у конкретний проміжок часу.

Аналізуючи стан взаємодії Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами, необхідно звернути увагу на важливість взаємодії правоохоронного органу з комітетом Верховної Ради України, до предмету відання якого відноситься боротьба з корупцією та організованою злочинністю, який відповідно до ст.26 Закону покликаний здійснювати контроль за діяльністю бюро та не рідше одного разу на рік проводити відкриті для громадськості слухання на тему діяльності Національного бюро, виконання покладених на Національне бюро завдань, додержання ним законодавства, прав і свобод осіб.

Важливість взаємодії з відповідним комітетом Верховної Ради України обумовлена необхідністю зворотного зв'язку органу, який покликаний застосовувати норми права, з єдиним законодавчим органом держави.

Враховуючи відсутність в Україні історичного досвіду існування спеціального антикорупційного органу, основним завданням якого є запобігання та протидія корупції серед вищих посадових осіб держави, а також новизну та, подекуди, неузгодженість законодавства, що регулює його діяльність, оперативна підготовка, внесення, розгляд та прийняття законопроектів щодо удосконалення діяльності зможуть забезпечити швидке становлення Національного бюро та якісне виконання його завдань.

Саме тому взаємодія з комітетом Верховної Ради України, хоч вона прямо і не закріплена у положеннях профільного закону, має істотне значення для налагодження роботи Національного антикорупційного бюро України.

Висновки. Таким чином, взаємодія Національного антикорупційного бюро України з іншими державними органами є важливим інструментом виконання покладених на

нього завдань. Особливістю взаємодії НАБУ з іншими державними органами є суспільно корисний характер, вирішення суспільно значимих проблем, двосторонній або багатосторонній, процесуальний та управлінський характер, законодавчо закріплені обов'язки суб'єктів вступати у взаємодію з НАБУ.

Взаємодію Національного бюро з іншими державними органами можна класифікувати в залежності від сфери її здійснення на таку, що здійснюється у кримінальному провадженні та поза його межами; особливостей порядку залучення до взаємодії на договірну та ініціативну; тривалості міжвідомчих зв'язків на постійну та непостійну.

Література:

1. Новий тлумачний словник української мови: У 3-х т. – 2 вид. – Т. 1. – К.: Аконтіт, 2003. – 926 с.
2. Аверьянов А.Н. Системное познание мира: Методологические проблемы. – М., 1985. – 212 с.
3. Український Радянський енциклопедичний словник: В 3-х т. / Уклад. М.П. Бажан, І.К. Білодід, О.І. Гурій та ін. – К., 1966. – Т.1. – 892 с.
4. Шванков В.М. Теоретические основы координации и взаимодействия в органах внутренних дел. – М., 1978. – 87 с.
5. Забрда Д.Г. Поняття взаємодії суб'єктів боротьби з корупцією: адміністративно-правовий аспект / Д. Г. Забрда // Економічні злочини: попередження і боротьба з ними / за ред. А. І. Комарової, М. О. Потєбенька, В. П. Пустовойтенка та ін. – К. : Оксамит, 2001. – Том 25. – С. 149–153.
6. Про Національне антикорупційне бюро України: Закон України від 14 жовтня 2014 року №1698-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1698-18>.
7. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.

О НЕКОТОРЫХ ПРОБЛЕМАХ, ВОЗНИКАЮЩИХ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА, РЕГУЛИРУЮЩЕГО ПРИВАТИЗАЦИЮ КВАРТИР, ЖИЛЫХ ДОМОВ И ПРИУСАДЕБНЫХ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ

СЛУТУ Николай – доктор права, и.о. конференциара Европейского университета Молдовы

In this article the author examines the theoretical and practical aspects of some of the problems arising from the application of legislation governing the privatization of apartments, houses and household plots.

At the same time revealed gaps and conflicts in the legislation governing the privatization of apartments, houses and household plots.

Keywords: apartment, house, homestead land, privatization, housing, social housing, the tenant, the owner.

В данной статье автор рассматривает теоретические и практические аспекты некоторых проблема, возникающих при применении законодательства, регулирующего приватизацию квартир, жилых домов и приусадебных земельных участков.

При этом выявляются пробелы и коллизии в действующем законодательстве, регулирующем приватизацию квартир, жилых домов и приусадебных земельных участков.

Ключевые слова: квартира, жилой дом, приусадебный участок, приватизация, жилищный фонд, социальное жилье, наниматель, собственник.

В данной статье автор рассматривает теоретические и практические аспекты некоторых проблема, возникающих при применении законодательства, регулирующего приватизацию квартир, жилых домов и приусадебных земельных участков.

При этом выявляются пробелы и коллизии в действующем законодательстве, регулирующем приватизацию квартир, жилых домов и приусадебных земельных участков.

Ключевые слова: квартира, жилой дом, приусадебный участок, приватизация, жилищный фонд, социальное жилье, наниматель, собственник.

Актуальность темы обусловлена тем, что многие граждане ещё не реализовали свое право на приватизацию квартир (домов) или приусадебных земельных участков. Покупка квартиры или земли для строительства дома во все времена требовала немалых денежных затрат. В то же время землю в Республике Молдова можно получить и бесплатно, в ходе приватизации. Под приватизацией принято подразумевать юридический процесс, влекущий за собой полную или частичную передачу собствен-

ности, принадлежащей государству, в руки частных лиц.

Цель статьи заключается в выявлении юридических проблем, возникающих при применении законодательства, регулирующего приватизацию квартир, жилых домов и приусадебных земельных участков в отечественном законодательстве.

Изложение основного материала. Согласно части (1) ст. 59 закона РМ «О жилье» № 75 от 30 апреля 2015 года данный закон вступит в силу по истечении 6 месяцев со дня

его опубликования, т.е. с 29 ноября 2015 года, т.к. он опубликован 29 мая 2015 года [2].

Согласно части (3) ст. 59 этого закона по истечении одного года со дня вступления в силу настоящего закона неприватизированное жилье, подлежащее приватизации в соответствии с Законом о приватизации жилищного фонда № 1324-ХІІ от 10 марта 1993 года, переходит в собственность административно-территориальных единиц, на территории которых оно находится. Органы местного публичного управления обязаны присвоить этому жилью статус социального жилья и зарегистрировать право собственности на него в порядке, установленном Законом о кадастре недвижимого имущества № 1543-ХІІІ от 25 февраля 1998 года. С лицами, проживающими в жилье, переданном в собственность административно-территориальных единиц, заключаются договоры имущественного найма сроком на 5 лет без учета нормы, предусмотренной в статье 13 настоящего закона.

Согласно части (5) ст. 59 этого закона органы местного публичного управления должны проинформировать лиц, проживающих в жилье, подлежащем приватизации, но не воспользовавшихся этим правом, о том, что по истечении одного года со дня вступления в силу настоящего закона неприватизированное жилье перейдет в собственность административно-территориальных единиц и ему будет присвоен статус социального жилья.

Органы местного публичного управления ещё не приступили к исполнению этой обязанности, т.к. им не выгодно приватизация жилья. К тому же в законе не указан способ информирования граждан, а, самое главное, нет санкций за неисполнение этой обязанности.

О том, что органы местного публичного управления умеют уклоняться от исполнения невыгодных для чиновников правовых норм свидетельствует неисполнение постановления Правительства РМ № 984 от 21.09.1998 года «О некоторых мерах по ускорению процесса приватизации», которым утверждено Положение о порядке передачи в частную собственность приусадебных земельных участков в городских местностях» [3].

Несмотря на то, что прошло 17 лет со дня начала ускорения процесса приватизации приусадебных земельных участков в мун. Кишинев имеется немало неприватизированных приусадебных земельных участков.

Согласно части (1) ст. 1 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» № 1324-ХІІ от 10.03.1993 года приватизация жилищного фонда – это осуществляемый органами государственной власти процесс отчуждения жилищного фонда государства, общественных организаций, на который государство подтвердило свое право собственности, и иных государственно-кооперативных объединений и предприятий, построенных за счет средств, выделенных из государственного бюджета, в частную собственность граждан Республики Молдова и их объединений (акционерных, хозяйственных и иных обществ), направленный на удовлетворение их потребностей в жилье и формирование реальных хозяев путем свободного распоряжения недвижимой собственностью [4].

Согласно части (1) ст. 4 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» органами, наделенными правом осуществлять приватизацию жилищного фонда (далее – уполномоченные органы), являются:

- а) советы муниципиев Кишинэу и Бэлць;
- б) уполномоченный орган Исполнительного комитета автономного территориального образования Гагаузия – на территории Гагаузии;
- в) районные советы – в остальных населенных пунктах республики.

Согласно части (2) ст. 4 этого закона уполномоченные органы по согласованию с органами местного публичного управления создают комиссии по приватизации жилищного фонда. В состав данных комиссий включаются представители уполномоченных органов, органов местного публичного управления, финансовых и жилищных органов, архитектурного управления органа пожарного надзора, санитарно-эпидемиологической станции, территориального бюро технической инвентаризации, а при продаже или безвозмездной передаче квартир (домов) ведомственного или общественного жилищного фонда – и

представители соответствующих предприятий, объединений, учреждений, организаций и их профсоюзных комитетов.

Деятельность комиссии по приватизации жилищного фонда регулируется Положением о комиссии по приватизации жилищного фонда – Приложение 1 к Закону о приватизации жилищного фонда, которое является неотъемлемой частью этого закона.

Порядок создания комиссии по приватизации жилищного фонда установлен пунктами 3-5 вышеупомянутого Положения.

Комиссия создается решением уполномоченного органа по согласованию с органом местного публичного управления соответствующей административно-территориальной единицы.

В зависимости от объема и сложности работы комиссия формируется в количестве 7-11 человек и должна включать представителей:

- уполномоченного органа;
- органы местного публичного управления;
- финансового управления (отдела) или налоговой инспекции;
- жилищно-эксплуатационной организации;
- территориального бюро технической инвентаризации;
- архитектурного управления (отдела);
- санитарно-эпидемиологической станции;
- органа государственного пожарного надзора;
- администрации и профсоюзного комитета соответствующего предприятия (при приватизации ведомственного или общественного жилищного фонда).

Председатель комиссии назначается уполномоченным органом из числа членов комиссии.

Комиссия вправе формировать рабочие группы по жилищно-эксплуатационным участкам и предприятиям, имеющим на балансе жилищный фонд.

Право на приватизацию квартир (жилых домов) имеют наниматели квартир (домов) и члены их семей, проживающие в квартирах

(домах) государственного и общественного жилого дома, а также в домах, принадлежащих предприятиям, а также временно отсутствующие члены семьи нанимателя, за которыми сохраняется право на жилую площадь.

Нанимателем квартиры считается лицо, вселившееся в квартиру на основании ордера, который согласно части 1 ст. 50 Жилищного кодекса Республики Молдова (далее – ЖК РМ), утвержденного законом Молдавской ССР от 3 июня 1983 года № 2718-Х, является единственным основанием для вселения в жилое помещение [1].

Право на приватизацию имеют наниматель и члены его семьи, проживающие в квартире, а также временно отсутствующие члены семьи, за которыми сохраняется право на жилую площадь в соответствии со ст. 63 ЖК РМ.

Статья 63 ЖК РМ гласит: « При временном отсутствии нанимателя или членов его семьи за ними сохраняется жилое помещение в течение шести месяцев.

Жилое помещение сохраняется за временно отсутствующим нанимателем или членом его семьи на более длительный срок в случаях:

1) призыва на действительную срочную военную службу – в течение всего времени прохождения срочной военной службы, а также призыва офицеров из запаса на действительную военную службу на срок до трех лет

- на период прохождения действительной военной службы; пребывания на действительной военной службе в качестве прапорщиков, мичманов и военнослужащих сверхсрочной службы – в течение первых пяти лет пребывания на действительной военной службе;

2) временного выезда из постоянного места жительства по условиям и характеру работы (экипажи судов, работники геологических, изыскательских партий, экспедиций и т.п.) либо в связи с обучением (студенты, аспиранты и т.п. – в течение всего времени выполнения данной работы или обучения;

3) помещения детей на воспитание в государственное детское учреждение, к родственникам, опекуну или попечителю – в течение всего времени их пребывания в этом учре-

дении, у родственников, опекуна или попечителя, если в жилом помещении, из которого выбыли дети, остались проживать другие члены семьи. Если в жилом помещении, из которого выбыли дети, не остались проживать другие члены семьи и помещение было заселено другими лицами или по другим причинам вселение в это помещение невозможно, этим детям по окончании срока пребывания в государственном детском учреждении, у родственников, опекуна или попечителя квартиры предоставляется исполнительным комитетом местного Совета народных депутатов;

4) пребывания в лечебно-профилактическом учреждении или лечебно-трудовом профилактории – в течение всего времени пребывания в них;

5) отсутствия в связи с выполнением обязанностей опекуна или попечителя на все время выполнения этих обязанностей;

6) заключения под стражу – в течение всего времени нахождения под следствием или судом;

7) в иных случаях, установленных законодательством Союза ССР и Молдавской ССР.

В случаях, указанных в пунктах 1-6 части второй настоящей статьи, право пользования жилым помещением сохраняется за отсутствующим в течение шести месяцев со дня окончания сроков, указанных в этих пунктах.

Признание лица утратившим право пользования жилым помещением вследствие отсутствия этого лица сверх установленных сроков производится в судебном порядке.

Если наниматель или член его семьи отсутствовали по уважительным причинам свыше шести месяцев, этот срок по заявлению нанимателя или отсутствовавшего члена семьи может быть продлен наймодателем, а в случае спора – судом».

Если приватизация квартиры будет осуществлена без участия временно отсутствующего лица, за которым сохраняется право на жилплощадь, решение о приватизации квартиры будет отменено в судебном порядке [8, с. 62].

В статье 5 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» указаны жилые помещения, которые могут быть приватизированы, и

жилые помещения, которые не подлежат приватизации.

В частную собственность гражданам Республики Молдова могут быть проданы или безвозмездно переданы преимущественно занимаемые ими квартиры (дома) в домах государственного и общественного жилищного фонда, на который государство подтвердило свое право собственности, а также в домах, принадлежащих предприятиям, независимо от того, включены ли данные предприятия в списки для приватизации.

Разрешается приватизация государственных квартир (домов) в случае, когда граждане имеют в частной собственности другую квартиру (дом), приобретенную не в результате приватизации.

Согласно части (2) ст. 5 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» не подлежат продаже или безвозмездной передаче в частную собственность жилые дома, находящиеся в закрытых военных городках, общежития, служебные жилые помещения, квартиры (дома), находящиеся в аварийном состоянии и не подлежащие ремонту, дома, подлежащие сносу, домики лесника (кордоны) и другие строения, находящиеся на балансе или в собственности государственного лесного фонда.

Согласно части (5) ст. 5 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» в отступление от положения части (2) в отношении приватизации общежитий допускается приватизация жилых помещений в общежитиях комнатного типа (за исключением общежитий для студентов и учащихся государственных учебных заведений всех уровней и общежитий кочного и кочно-комнатного типа) при условии, что не менее 60 % ответственных нанимателей жилых помещений на общем собрании письменно выразили желание их приватизировать. В этом случае лица, уполномоченные собранием, в месячный срок после его проведения обязаны представить комиссии по приватизации жилищного фонда необходимые документы на всех ответственных нанимателей жилых помещений, выразивших желание их приватизировать.

Приватизация жилых помещений в общежитиях комнатного типа осуществляется в

порядке, установленном настоящим законом для приватизации квартир (домов).

В соответствии с частью (4) ст. 5 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» в случае, если граждане участвовали в приватизации одной квартиры (дома), впоследствии они могут приватизировать другую квартиру (дом), оплачивая полную стоимость ее площади по коммерческим ценам, установленным Правительством на день приватизации. В случае, если при приватизации жилья площадь квартиры (дома) была меньше норматива, предусмотренного статьей 10, граждане – владельцы квартиры (дома), состоящие на учете для улучшения жилищных условий, имеют право участвовать в бесплатной приватизации жилья в незавершенных строительством жилых домах в соответствии с действующим законодательством.

Согласно части (1) ст. 10 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» в частную собственность одной семьи может быть продана или безвозмездно передана только одна квартира (дом) в следующем порядке: в пределах нормативной обеспеченности жильем по государственным ценам или бесплатно, сверх норматива – по коммерческим ценам, установленным Правительством на день приватизации квартиры (дома), но не превышающим текущие цены на строительство государственных квартир (домов). Нормативная обеспеченность жильем в процессе приватизации принимается в размере 20 м² общей приведенной площади на одного человека (в том числе и на членов семьи, не являющихся гражданами Республики Молдова) и дополнительно 10 м² на семью, в том числе на одиноких лиц в связи со смертью супруга (супруги), а также холостяков.

Согласно части (5) ст. 10 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» в случаях, когда супруги проживают в разных государственных квартирах, они имеют право участвовать в приватизации одной из них по выбору. При этом норматив обеспеченности жильем исчисляется на всех членов данной семьи, внесенных в лицевые счета указанных квартир, а стаж исчисляется на обоих супру-

гов в порядке, установленном частью (1) статьи 17.

Согласно части (2) ст. 10 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» при приватизации жилья дополнительная жилая площадь в размере 10 м² прибавляется к нормативной площади, передающейся в частную собственность безвозмездно, следующим категориям граждан:

а) действительным членам и членам-корреспондентам Академии наук Республики Молдова;

б) награжденным высшими государственными наградами ("Ordinul Republicii" "Ștefan cel Mare" и приравненным к ним);

в) имеющим почетные звания бывшей Молдавской ССР и бывшего СССР (народный артист, заслуженный деятель искусств и заслуженный рационализатор);

д) изобретателям;

е) членам творческих союзов (ассоциаций);

ф) имеющим научно-педагогическое звание конференциара, профессора университета или ученую степень доктора, доктора habilitata;

г) военнослужащим, персоналу Службы информации и безопасности, Службы государственной охраны, Министерства внутренних дел и Генеральной прокуратуры, имеющим специальное воинское звание генерала или приравненное к нему;

г) бывшим владельцам частных домов, снесенных без выплаты компенсации;

и) страдающим заболеваниями, перечисленными в приложении 7 к настоящему закону;

ж) которым право на бесплатную приватизацию дополнительной жилой площади предоставлено иными законами.

Член (члены) семьи, подпадающей под несколько категорий граждан, имеет право на безвозмездную передачу ему дополнительной жилой площади в совокупности.

Условия передачи в частную собственность жилых помещений установлены ст. 17 закона РМ «О приватизации жилищного фонда».

Согласно части (1) ст. 17 этого закона передача в частную собственность государственных и ведомственных квартир (домов), за исключением служебных жилых помещений, в пределах установленных настоящим законом норм производится:

одиноким инвалидам I и II групп, семьям, в которых есть инвалиды I и II групп, чья инвалидность наступила вследствие защиты территориальной целостности, независимости и интересов государства, ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС, лицам, исполняющим военную или специальную службу по контракту, прослужившим не менее 15 лет, участникам боевых действий в Афганистане – безвозмездно;

семьям инвалидов I и II групп, в составе которых нет других взрослых членов, – безвозмездно;

семьям лиц, погибших во время военных действий по защите территориальной целостности и независимости Республики Молдова или умерших вследствие полученных при этом травм, а также семьям лиц, погибших во время ликвидации последствий аварии на Чернобыльской АЭС или умерших вследствие полученных при этом травм и заболеваний, – безвозмездно;

семьям военнослужащих, семьям сотрудников органов внутренних дел и государственной безопасности Республики Молдова, семьям военнослужащих, семьям сотрудников органов внутренних дел и государственной безопасности бывшего СССР, погибших во время прохождения службы или умерших вследствие травм, полученных во время прохождения службы, – безвозмездно;

семьям детей-сирот, в составе которых нет взрослых членов, – безвозмездно;

бывшим владельцам частных домов, сенсанных без выплаты компенсации, – безвозмездно;

гражданам, постоянно проживающим в данных квартирах (домах), при общем стаже работы членов семьи (супругов) на предприятиях республики, предприятиях бывших союзных республик и предприятиях союзного подчинения на день принятия настоящего закона:

- не менее 35 лет – безвозмездно;
- от 30 до 35 лет – с оплатой 25 процентов стоимости жилья;

- от 25 до 30 лет – с оплатой 50 процентов;
- до 25 лет – с полной выплатой стоимости жилья;

семьям с пятью детьми и более – безвозмездно, с правом отчуждения приватизированного жилья только на основании письменного разрешения органа опеки и попечительства.

Согласно части (1) ст. 17 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» при приватизации жилых помещений учитывается только стаж работы на день принятия этого закона, т.е. только до 10 марта 1993 года.

Предложение. Полагаем, что часть (1) ст. 17 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» следует изменить, установив, что при приватизации жилья учитывается стаж работы на предприятиях Республики Молдова на день подачи заявления о приватизации жилого помещения, а на предприятиях бывших союзных республик – по состоянию на 10 марта 1993 года.

Согласно части (2) ст. 17 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» в случае, если лицо не имеет семьи или семья состоит из одного из родителей с детьми, стаж, необходимый для льготной приватизации жилья, делится пополам.

Например, если семья состоит из отца с дочерью, и отец имеет стаж работы не менее 17,5 лет, то данная семья имеет право на бесплатную приватизацию жилья общей площадью до 50 м².

Согласно части (3) ст. 17 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» в стаж работы, необходимый для приватизации жилья, включаются время действительной военной службы в рядах Вооруженных сил, органов внутренних дел и государственной безопасности бывшего СССР граждан, призванных с территории Республики Молдова, календарные годы военной или специальной службы лиц, исполняющих военную или специальную службу в настоящее время, а также находящихся в резерве и отставке, годы учебы в аспирантуре, в высших средних специальных

учебных заведениях на территории республики и за ее пределами, время нахождения в местах отбывания наказания лиц, необоснованно репрессированных и впоследствии реабилитированных, годы инвалидности для инвалидов I и II групп с даты ее установления, а для инвалидов с детства – с 18-летнего возраста.

Доказательством стажа работы являются трудовые книжки, которые оформляются в соответствии с Положением о порядке заполнения, хранения и учёта трудовой книжки, утвержденным постановлением Правительства РМ № 1449 от 24 декабря 2007 года [5].

Согласно части (4) ст. 17 закона РМ «О приватизации жилищного фонда» квартиры, находящиеся в незавершенном строительством жилых домах, финансирование которых осуществлялось за счет государственного и местных бюджетов, из фондов государственных предприятий и организаций, могут быть приватизированы в порядке, установленном Правительством, путем продажи физическим и юридическим лицам или безвозмездной передачи физическим лицам – гражданам Республики Молдова, состоящим на учете для улучшения жилищных условий по состоянию на 5 августа 1999 года, в том числе лицам, сокращенным в связи с реорганизацией или ликвидацией предприятия или организации.

Согласно части (1) ст. 11 этого закона граждане, желающие приобрести в частную собственность или получить безвозмездно квартиру (дом), обращаются с письменным заявлением в уполномоченные органы, которые в двухмесячный срок со дня регистрации заявления через комиссии по приватизации жилищного фонда обязаны определить стоимость жилья и принять решение по существу.

Согласно части (2) ст. 11 этого закона стоимость квартир (домов) определяется по данным инвентаризации жилищного фонда, зарегистрированным в территориальных бюро технической инвентаризации, жилищно-эксплуатационных организациях и на предприятиях, имеющих на балансе жилищный фонд, на момент проведения расчета с учетом коэффициентов индексации первоначальной

стоимости жилищного фонда в соответствии с Постановлением Правительства № 118 от 5 марта 1993 года.

Согласно части (1) ст. 18 этого закона полностью оплаченные квартиры в домах жилищно-строительных кооперативов, домах, построенных за счет привлечения частных инвестиций в соответствии с договором об инвестировании, признаются частной собственностью и их владельцам выдаются удостоверения на право собственности.

Члены жилищно-строительных кооперативов осуществляют приватизацию на основании справок о том, что они полностью уплатили свои паевые взносы.

Приватизация приусадебных участков регулируется:

1. статьей 11 и 20 Земельного кодекса Республики Молдова (далее – ЗК РМ) [6],

2. постановлением Правительства РМ № 984 от 21.09.1998 года «О некоторых мерах по ускорению процесса приватизации».

Статья 11 ЗК РМ гласит: «Органы местного публичного управления бесплатно предоставляют гражданам земли с выдачей документов, удостоверяющих право собственности на них:

переводят в собственность граждан земельные участки, занятые домами, хозяйственными постройками и огородами, предоставленные им в соответствии с законодательством;

предоставляют вновь созданным семьям земельные участки из резерва земель населенных пунктов, до его полного израсходования, под строительство жилых домов, хозяйственных построек и огорода в размере: в городах – от 0,04 до 0,07 га, в сельских населенных пунктах – до 0,12 га. Конкретные размеры земельных участков определяются органами местного публичного управления;

переводят (в пределах норм градостроительства или, если это невозможно, исходя из реальной площади земельного участка, обслуживаемого строения) земельные участки, на которых расположены приватизированные многоквартирные жилые дома, не являющиеся многоэтажными, в общую долевую собственность собственников квартир про-

порционально приватизированной каждым из них площади.

Вторичная передача в частную собственность гражданам земельных участков для целей, указанных в части первой настоящей статьи, осуществляется за плату путем продажи на аукционах, организованных органом местного публичного управления. Начальная цена продажи не может быть ниже нормативной цены на землю, рассчитанной исходя из тарифов, установленных действующим законодательством.

Допускается вторичная бесплатная передача земельных участков для целей, указанных в части первой настоящей статьи, гражданам, земельная собственность которых нарушена в результате стихийных бедствий».

Порядок приватизации приусадебных земельных участков установлен Положением о передаче в частную собственность приусадебных земельных участков в городских местностях, утвержденных постановлением Правительства РМ № 984 от 21.09.1998 года «О некоторых мерах по ускорению процесса приватизации».

В пунктах 3-9 данного Положения указано: «Приусадебные земельные участки переходят в собственность:

- а) собственников жилых домов с правом индивидуальной собственности;
- б) собственников жилых домов с правом общей совместной собственности;
- с) собственников жилых домов с правом общей долевой собственности.

Согласно настоящему положению не могут быть переданы в частную собственность:

- а) земельные участки, прилегающие к приватизированным многоквартирным жилым домам;
- б) приусадебные земельные участки, находящиеся во временном пользовании граждан.

Установить, что передача в собственность приусадебных земельных участков производится по инициативе органов местного публичного управления одновременно с массовой первичной регистрацией или на основании заявления собственников жилых домов.

Органам местного публичного управления передать земли, указанные в пункте 2 настоя-

щего положения, в собственность владельцев жилых домов в пределах, предусмотренных документами о предоставлении земель под строительство и эксплуатацию жилых домов, в том числе по договору предоставления земель в пользование на неограниченный срок.

Если площадь приусадебного земельного участка, которым реально пользуется владелец жилого дома, превышает по размеру площадь, указанную в документе о предоставлении земли под строительство и эксплуатацию жилого дома, местная публичная власть может решить вопрос о передаче в собственность участка, которым реально пользуется собственник жилого дома, если его площадь не превышает 10% площади, указанной в документах. В остальных случаях вопрос об оставшихся долях земли местная публичная власть решает согласно действующему законодательству.

В решении о передаче приусадебного земельного участка в частную собственность органы местного публичного управления устанавливают сервитуты с целью обеспечения публичного доступа к земле или учитывая интересы соседних собственников. Решение об установлении сервитута может быть обжаловано собственником приусадебного земельного участка в судебной инстанции.

В случае, если жилой дом находится в общей долевой собственности, органы местного публичного управления передают приусадебный земельный участок в общую долевую собственность, указывая реальную долю каждого собственника, пропорциональную его собственности на жилой дом.

Финансирование работ, связанных с подготовкой и передачей земли в частную собственность, осуществляется за счет средств государственного или местного бюджета».

Согласно пункту 14 этого Положения Передача приусадебных земельных участков в частную собственность может осуществляться по заявлению заинтересованного лица как до начала, так и в процессе работ по массовой первичной регистрации. В этом случае лицо подает в местную примэрию заявление о передаче земли в частную собственность и

выдаче документа, удостоверяющего право владения землей. К заявлению прилагаются:

а) договор о передаче земли в пользование на неограниченный срок или документ о предоставлении земли для строительства и эксплуатации жилого дома;

б) документ, подтверждающий право собственности на дом.

В случае отказа органа местного публичного управления гражданин вправе обратиться в суд согласно закону РМ «Об административном суде» [7].

Вывод. В ходе исследования выявлены пробелы и коллизии в действующем законодательстве, регулирующем приватизацию квартир, жилых домов и приусадебных земельных участков. На основе серии предложений рекомендуется улучшить законодательство РМ, дополнив его рядом новых норм.

Библиография

1. Ведомости Верховного Совета и Правительства Молдавской ССР. 1983. № 6.
2. Официальный монитор РМ № 131-138 от 29.05.2015 г.
3. Официальный монитор РМ № 90-91 от 01.10.1998 г.
4. Официальный монитор РМ. Специальный выпуск от 27.06.2006 г.
5. Официальный монитор РМ № 5-7 от 11.01.2008 г.
6. Официальный монитор РМ № 107 от 04.09.2001 г.
7. Официальный монитор РМ. Специальный выпуск от 03.10.2007 г.
8. Сосна Б., Ротару И., Булгару А., Правовое регулирование купли-продажи квартир. В: Contabilitatea și audit. 2007. № 6.

ДИСТРИБЬЮТОРСКИЙ ДОГОВОР В ПРАВЕ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

СОСНА Александр - доктор права, преподаватель юридического факультета Молдавского государственного университета, старший научный сотрудник Института правовых и политических исследований Академии наук Молдовы
АРСЕНИ Игорь - магистр права, зав. кафедрой Частного права Комратского государственного университета

В настоящей статье автором исследован и проведен анализ особенностей правового регулирования и места дистрибьюторского договора в праве зарубежных стран. В частности выявлены основные проблемы, возникающие при правовом регулировании в законодательстве отдельных зарубежных стран, а также рассмотрены возможности имплементации отдельных норм из законодательства зарубежных стран в правовую систему Республики Молдова в целях регулирования дистрибьюторского договора.

Ключевые слова: дистрибьюторский договор, зарубежные страны, имплементация, производитель, принципал, дистрибьютор, торговое и гражданское законодательство, меры защиты.

In this article, the author investigated and analyzed the legal regulation peculiarities and distribution agreement places the right of foreign countries. In particular, the main problems arising from the legal regulation in the legislation of certain foreign countries, as well as the possibilities of the implementation of certain provisions of foreign law in the legal system of the Republic of Moldova in order to regulate the distribution agreement.

Keywords: distribution agreement, foreign countries, the implementation of the manufacturer, the principal, distributor, commercial and civil law protection measures.

В настоящей статье автором исследован и проведен анализ особенностей правового регулирования и места дистрибьюторского договора в праве зарубежных стран. В частности выявлены основные проблемы, возникающие при правовом регулировании в законодательстве отдельных зарубежных стран, а также рассмотрены возможности имплементации отдельных норм из законодательства зарубежных стран в правовую систему Республики Молдова в целях регулирования дистрибьюторского договора.

Ключевые слова: дистрибьюторский договор, зарубежные страны, имплементация, производитель, принципал, дистрибьютор, торговое и гражданское законодательство, меры защиты.

Актуальность темы исследования заключается в том, что особенности правового регулирования дистрибьюторского договора в зарубежных странах не исследован до настоящего момента, а отдельное исследование позволит раскрыть специфику правового регулирования данного договора и его место в правовой

системе зарубежных стран, и в свою очередь даст возможность имплементации отдельных норм регулирующих дистрибьюторский договор из зарубежного законодательства в правовую систему Республики Молдова.

Целью настоящей работы является научное исследование особенностей правового

регулируемого дистрибьюторского договора в зарубежных странах и на основании сделанных выводов рассмотреть возможности имплементации отдельных норм в правовую систему Республики Молдова.

Республика Молдова является далеко не единственным государством, в котором отсутствует закрепление дистрибьюторского договора в действующем гражданском законодательстве. Несмотря на наличие крупнейших европейских производителей товаров, поставляющих свою продукцию на товарные рынки стран, не входящих в Европейский Союз, можно заметить существенную пробельность в регулировании дистрибьюторских отношений, поскольку отдельные нормативные правовые акты, закрепляющие существенные условия и особенности заключения дистрибьюторских договоров, во многих странах Европы отсутствуют.

В противовес отсутствию европейского регулирования можно привести яркий пример стран Латинской Америки, где начиная с 60-х гг. XX века дистрибьюторский договор применяется в качестве отдельной договорной конструкции с участием производителя товаров – резидента страны, и дистрибьютора – лица, не являющегося резидентом этой же страны. При выходе на мировой рынок латиноамериканские производители оказывают существенное влияние на развитие региональной и мировой экономики и занимают весомые сегменты рынка в части поставок кофе, сахара, мясопродуктов (лидирует Аргентина), вина, какао, нефти и пр. Например, большинство крупных предпринимателей, занимающихся реализацией свежесрезанной цветочной продукции и горшечных растений, идут по пути заключения дистрибьюторских договоров с иностранными производителями цветочной продукции, поскольку затраты на строительство и содержание тепличных комплексов по выращиванию растений в конечном счете окажутся несоизмеримо больше, чем заказ цветочной продукции у производителей Аргентины, даже с учетом длительной транспортировки и расходов на перевозку.

Следует отметить, что в законодательстве Латинской Америки дистрибьюторский дого-

вор закреплен как в общих нормах гражданского и торгового законодательства, так и в нормах специальных законов. В зависимости от того, в нормах каких законов содержится дистрибьюторский договор, государства Латинской Америки подразделяются на три основные группы: 1) государства в которых дистрибьюторский договор закреплен в Гражданском кодексе; 2) государства в которых дистрибьюторский договор содержится в Торговом кодексе; 3) государства в которых дистрибьюторский договор регулируется специальным законом и который регламентирует весь спектр дистрибьюторских отношений.

Среди государств Латинской Америки, в которых правовому регулированию дистрибьюторского договора посвящен Гражданский кодекс, следует отметить, прежде всего, Федеративную Республику Бразилию. Дистрибьюторскому договору посвящена Глава XII Гражданского кодекса Федеративной Республики Бразилия №10.406 от 10.01.2002 г. [1], в которой он смешан с договором агентирования и не отвечает самостоятельности, и тем самым не обладает признаками, отличающими от его от других договорных конструкции.

В ст. 710 Гражданского кодекса Бразилии приводится определение агентского договора, согласно которому одно лицо берет на себя обязательство распространять на возмездной основе товары за счет другого лица, выполнять отдельный круг деятельности на оговоренной территории, включающий такого рода распространение, когда агент имеет в своем распоряжении продукцию, подлежащую распространению, которая является предметом договора. Следует отметить, что в Гражданском кодексе Бразилии не выделяются стороны агентского договора.

Отличием дистрибьюторского договора от агентского по Гражданскому кодексу Федеративной Республики Бразилия является то, что товары, подлежащие реализации дистрибьютором, передаются производителем товаров в собственность дистрибьютора. В целях реализации дистрибьютор приобретает товары производителя в свою собственность с обязанностью их дальнейшей реализации. Таким образом, с учетом приведенной выше

нормы, по законодательству Федеративной Республики Бразилия дистрибьюторский договор определяется как договор, в котором одна сторона («дистрибьютор») приобретает у другой стороны («производитель») в свою собственность, на свой риск, потребительские товары для последующей их реализации в целях извлечения прибыли. Исходя из позиции автора настоящего диссертационного исследования, право собственности на товар переходит к дистрибьютору не всегда. Речь идет о ситуации, в которой отгрузка товара для дистрибьюции осуществляется третьему лицу – субдистрибьютору, заключившему с дистрибьютором субдистрибьюторский договор. Таким образом, сформулированное определение дистрибьюторского договора по законодательству Федеративной Республики Бразилия не соответствует механизмам дистрибьюторской деятельности.

На сегодняшний день проводится обсуждение проекта нового Торгового кодекса Федеративной Республики Бразилия [6], содержащего в разделе VIII нормы о дистрибьюторском договоре. Согласно ст.488 указанного проекта, под дистрибьюторским договором понимается деловое сотрудничество в целях посредничества, при котором дистрибьютор продает продукцию, производимую изготовителем.

К государствам, в которых нормы о дистрибьюторском договоре закреплены в Торговом кодексе, относится Республика Гватемала. Положения, касающиеся дистрибьюторского договора, расположены в главе II раздела II «Торговые агенты, представители и дистрибьюторы» Торгового кодекса Республики Гватемала [8]. В соответствии со ст. 280 Торгового кодекса Республики Гватемала под дистрибьютором понимается лицо, которое самостоятельно продает, распространяет, рекламирует или распределяет товары физическим либо юридическим лицам, как расположенным на территории Республики Гватемала, так и иностранным производителям, именуемым «Принципал». Следует особо выделить и статью 283, в которой закреплено условие, предоставляющее принципалу (производителю) право одновременно использовать

различных агентов, дистрибьюторов и представителей на одной территории с правом продажи аналогичных товаров, за исключением случаев, когда условие об эксклюзивности было отдельно согласовано в договоре.

Для того, чтобы урегулировать дистрибьюторский договор в Торговом кодексе необходимо чтобы он был принят и действовал в Республике Молдова. На сегодняшний день Торговый кодекс в Республике Молдова не принят, поэтому нормы о дистрибьюторском договоре не могут быть в него включены по объективным причинам.

Одними из государств, в которых в отношении дистрибьюторского договора принят отдельный закон, являются Республика Парагвай. В соответствии с п. «С» ст.2 Закона №194/93 от 06 июля 1993 года Республики Парагвай [3] под дистрибьюцией понимаются надлежащим образом оформленные договорные правоотношения между иностранной компанией и физическим или юридическим лицом, расположенным на территории Республики Парагвай, по покупке и поставке товаров с целью их перепродажи на территории Республики Парагвай либо на иной согласованной территории.

Данный закон в своей особенности предусматривает меры защиты для национальных производителей, поскольку устанавливает жесткие штрафные санкции финансового характера в случае одностороннего отказа иностранного дистрибьютора от исполнения дистрибьюторского договора. Данные санкции зависят от средне годовой валовой прибыли дистрибьютора за последние три года и от срока действия дистрибьютора. Последнее условие подразделено на различные по длительности промежутки времени: от двух до пяти лет; от пяти лет до десяти лет; от десяти лет до двадцати лет и так далее. Данный Закон защищает только национального производителя от безосновательного одностороннего отказа от исполнения договора со стороны дистрибьютора-нерезидента.

В настоящем исследовании в большей части рассматриваются дистрибьюторы-резиденты Республики Молдова, коммерсанты со статусом юридического и физического лица,

осуществляющие коммерческую деятельность на территории Республики Молдова. Превалирующее значение имеет защита прав дистрибьютора, осуществляющего деятельность на территории Республики Молдова, а также национального производителя, осуществляющего свою деятельность в Республике Молдова.

24.06.1964 в Свободно ассоциированном государстве Пуэрто-Рико был принят Закон «О дистрибьюторских соглашениях» №75 (*Ley de contratos de distribucion de 1964*) (Далее – «Закон №75»), действующий в отношении всех дистрибьюторских договоров на территории Пуэрто-Рико [4].

Этот закон был разработан в период, когда деятельность по импорту в данной стране в полной мере зависела от инвестиций крупных иностранных корпораций по ввозу потребительских товаров для населения на рынок Пуэрто-Рико.

В соответствии со ст.1 Закона №75 («*Definiciones*») под дистрибьютором («*Distribuidor*») понимается лицо, которое принимает на себя обязательство оказывать услуги по распределению и предоставлению конкретного товара, а также агентские услуги на территории Свободно ассоциированного государства Пуэрто-Рико. Контрагентом дистрибьютора по договору является принципал или концедент, под которым понимается лицо, предоставляющее права и заключающее договор с дистрибьютором. В силу этой же статьи под дистрибьюторским договором («*Contrato de distribucion*») понимается соглашение, заключенное между дистрибьютором и принципалом, независимо от того на каком основании могут строиться взаимоотношения между ними, по которому дистрибьютор обязуется реализовывать товары или оказывать услуги в рамках концессии или франчайзинга на рынке Свободно ассоциированного государства Пуэрто-Рико. Тем самым, представленная статья наиболее применима для заимствования в национальное законодательство в части некоторых элементов дефиниции. Дистрибьютор по данному определению, равно как и предлагается в настоящем исследовании, обязуется реализовывать товары на

рынке. Вторая сторона названа «Принципал», что является также обоснованным по причинам, изложенным в диссертационном исследовании.

Вышеуказанный закон устанавливает трех годичный срок исковой давности, который начинает свое течение со дня расторжения договора или со дня причинения имущественного вреда одной из сторон, также данный закон содержит ряд процессуальных норм, касающихся подсудности спора и порядка применения, обеспечительных мер в рамках спора между производителем и дистрибьютором.

Следует отметить, что правовое регулирование дистрибьюторского договора в Республике Гондурас регламентируется специальным Законом об отечественных и зарубежных представителях, дистрибьюторах и агентах №549 от 7 декабря 1977 года [5], который не проводит разграничения между понятиями представитель, агент и дистрибьютор, а в целом регулирует договорные отношения, возникающие между национальными и зарубежными предприятиями, осуществляющими реализацию и распространение товаров.

Однако имеются государства, в которых правовое регулирование дистрибьюторского договора осуществляется общими нормами о договоре поставке. В Торговом кодексе Республики Колумбия № 410 от 1971 года [9] правовому регулированию договора поставки посвящены ст.968-980, но при таком комплексном регулировании данного договора вызывает возмущение, что дистрибьюторский договор не урегулирован в качестве самостоятельного и отдельного вида договоров реализации товаров.

Таким образом, можем отметить, что в странах Латинской Америки дистрибьюторский договор регулируется устойчивой системой законодательных актов. Правовое регулирование дистрибьюторского договора Гражданским кодексом, Торговым кодексом и специальным законом свидетельствует о специальном регламентировании дистрибьюторских правоотношений, а отдельные элементы такого регламентирования могут быть имплементированы законодателем Республи-

ки Молдова в целях включения данного договора в систему гражданских договоров.

Массовое инвестирование частными компаниями США в экономику стран Латинской Америки привело к укреплению государственных предприятий, в частности тех, которые осуществляют добычу и реализацию нефтепродуктов, как это имело место в Республике Гондурас [11, с.112].

Приведенные выше примеры правового регулирования дистрибьюторского договора в странах Латинской Америки предоставляют определенные преференции в первую очередь производителям являющимся резидентами этих стран и в этой связи устанавливают систему финансовых санкций для дистрибьюторов за одностороннее расторжение дистрибьюторского договора, не являющимся резидентами государств Латинской Америки. Установление законодателем таких санкций направлено на защиту от массового поступления в экономику страны иностранных товаров.

Отсутствие на сегодняшний день правового регулирования дистрибьюторского договора в европейских государствах приводит к невозможности определения места дистрибьюторского договора в системе гражданско-правовых договоров, а отсутствие надлежащей правовой регламентации дистрибьюторского договора приводит к тому, что стороны не имеют правовой защиты своих прав и законных интересов, а данный пробел затрудняет правовое регулирование.

Анализ правового регулирования дистрибьюторского договора в зарубежных странах свидетельствует о недостаточной регламентации дистрибьюторских отношений, в частности в европейских государствах, по сравнению с другими гражданско-правовыми договорами, что приводит к минимальной возможности имплементации правовых норм, поскольку законодательство других стран было бы хорошим примером для правовой регламентации дистрибьюторского договора в Республике Молдова. А настоящая диссертационная работа посвящена заимствованию такой договорной конструкции как дистрибьюторский договор в национальную право-

вую систему Республики Молдова как один из важнейших и эффективных инструментов осуществления субъектами предпринимательства реализации товаров.

В странах Европейского Союза в отличие от государств Латинской Америки правовое регулирование дистрибьюторского договора обстоит по - другому. Отдельное правовое регулирование дистрибьюторских отношений предусмотрено лишь в законодательстве Королевства Бельгия, а в других странах Европейского Союза специально не урегулированы вопросы, связанные с дистрибьюторским договором, а такие отношения чаще регулируются договором агентирования.

27 июля 1961 года в Королевстве Бельгия был принят Закон об одностороннем расторжении эксклюзивных дистрибьюторских договоров, заключенных на неопределенный срок. 13 апреля 1971 года в указанный Закон были внесены изменения путем принятия Закона об одностороннем расторжении дистрибьюторских договоров (Далее - «Закон от 27 июля 1961 года»).

Согласно ст. 1 данного закона дистрибьюторским договором признается соглашение, в силу которого одна сторона – производитель предоставляет одному или нескольким лицам – дистрибьютору право осуществлять продажу произведенных им товаров от своего имени и за свой счет. В ст. 3 указанного закона установлено, что в случае прекращения срока дистрибьюторского договора, его действие не прекращается, а его расторжение возможно лишь путем отправления уведомления одной из сторон не позднее трех месяцев до окончания срока.

Анализ законодательства Королевства Бельгии, регулирующего дистрибьюторский договор свидетельствует о том, что оно предоставляет преимущества только для одной из сторон, что ущемляет права другой стороны, а это приводит к нарушению баланса в коммерческой деятельности и не отвечает интересам предпринимателей, поэтому законодательство Латинской Америки и Королевства Бельгии не может быть заимствовано в качестве примера регулирования, без внесения соответствующих изменений, которые

уравняют интересы дистрибьютора и поставщика.

В гражданском законодательстве Соединенных Штатов Америки дистрибьюторский договор не находит своего юридического закрепления на федеральном уровне. Особенностью законодательства Соединенных Штатов Америки является регулирование возникающих правоотношений законодательством штатов. Единообразный Торговый кодекс Соединенных Штатов Америки [2, с.217] не содержит положений, как непосредственно, так и косвенно регулирующих дистрибьюторский договор. Единообразный Торговый кодекс Соединенных Штатов Америки в его последней редакции содержит только нормы о продаже (Раздел 2), которые представляются чересчур общими и неопределенными для применения к дистрибьюторскому договору.

Регулирование дистрибьюторского договора происходит на уровне каждого штата, имеющего собственные кодексы и законодательные акты.

В США установлена трехуровневая система деятельности дистрибьюторов, но только для отдельных категории товаров. Данная система касается реализации алкогольной продукции. Звеньями данной трехуровневой цепочки являются производитель, дистрибьютор и розничные торговцы. Особенность данной системы заключается том, что каждый из участников цепи обязан обладать лицензией на реализацию алкоголя. Трехуровневая система заключается в том, что произведенная алкогольная продукция сначала попадает от производителя к дистрибьютору для дальнейшей перепродажи розничному торговцу в целях дальнейшей реализации конечному потребителю. Такая система дистрибьюторских отношений позволяет осуществлять государственный контроль за продажей алкогольной продукцией, обеспечивает максимальное поступление налогов и сборов в бюджет государства, а также не допускает продажу алкогольной продукции несовершеннолетним, а недостатком такой системы является, то что она ограничивает конкуренцию среди производителей, поскольку они имеют право

продавать произведенную продукцию только крупным дистрибьюторам.

Следует отметить, что такая же система построена и в Республике Молдова, за исключением того, что розничные продавцы не обязаны приобретать лицензию на продажу алкогольной продукции, а все остальное построено по американской системе.

Трехуровневая система дистрибьюторства имеет место не только в сфере реализации алкогольной продукции. Так, например, в штате Флорида отношения в области дистрибуции регламентируются в различных сферах, где таковая осуществляется. В этом штате есть нормы, которые отдельно регулируют деятельность производителей и агентов, осуществляющих реализацию сельскохозяйственной техники. Указанные нормы предусмотрены главой 686 раздела XXXIX Статуты штата Флорида [7].

Согласно данной норме в качестве дистрибьютора выступает организация или лицо, осуществляющая продажу и распространение сельскохозяйственной техники дилерам, и является представителем производителя на территории штата. Указанный Статут также регулирует отношения по реализации алкогольной и табачной продукции, а также пищевых продуктов (главы 561-569).

Выводы: Из анализа приведенных выше норм и нескольких форм закрепления дистрибьюторского договора в законодательстве иностранных государств можно сделать вывод, что перенять дословно законодательство государств Латинской Америки и Соединенных Штатов Америки не представляется возможным, поскольку условия товарного рынка Республики Молдова, развитие торговой деятельности и привлечение инвестиций, наполнение рынка иностранными товарами и создание равных условия как для производителей, так и для дистрибьюторов.

Трехуровневая система построения дистрибьюторской деятельности в Соединенных Штатах Америки представляется обоснованной, позволяющей реализовывать произведенный товар от производителя к розничным покупателям с использованием связующего звена – дистрибьютора. Трехуровневая си-

стема дистрибуторской деятельности, существующая в Соединенных Штатах Америки, является обоснованной и de facto существует в молдавских реалиях.

Как отмечает Улугова К.Э., для отношений в сфере дистрибуции характерно наличие участия трех субъектов: поставщика, дистрибутора и покупателя дистрибутора [10, с. 8]. Однако отношения в сфере дистрибуции невозможно ограничивать участием трех названных субъектов, поскольку фактически субъектов может быть и больше, и точное количество лиц, которым субдистрибутор реализует товары, невозможно установить. Субдистрибутор также вправе реализовывать товары покупателям, которые перепродают товар далее.

Таким образом, в условиях коммерческой деятельности система реализации товаров путем применения трехуровневой реализации товаров для отдельных видов товаров будет действовать, а для других товаров нет, поскольку в действующем законодательстве уже предусмотрены специальные правила реализации отдельных видов товаров.

Литература:

1. Гражданский кодекс Федеративной Республики Бразилия): Закон №10.406 от 10 января 2002 // www.planalto.gov.br/ccivil_03/Leis/2002/L10406.htm .(посещен 10.09.2016)
2. Единообразный торговый кодекс США: Официальный текст - 1990: Перевод с английского / Ред. Лебедев С.Н. - справ. изд. Москва: Международный центр финансово - экономического развития, 1996. 427 с.
3. Закон Республики Парагвай № 194/93 от 6 июля 1993 г. // [\[content/themes/paraguay/pdf/eco/18_Ley_194_93_De_Representantes_y_Agentes.pdf\]\(http://content/themes/paraguay/pdf/eco/18_Ley_194_93_De_Representantes_y_Agentes.pdf\)
\(посещен 11.09.2016\)](http://www.embarar.jp/wp/wp-</div><div data-bbox=)

4. Закон Пэрто - Рико «О дистрибуторских соглашениях» №75 от 24.06.1964 // <http://www.lexjuris.com/LEXMATE/comercio/lex1964075.htm> (посещен 10.09.2016)

5. Закон Республики Гондурас «Об отечественных и зарубежных представителях, дистрибуторах и агентах» №549 от 7.12.1977 // <http://bufeterosa.com/biblioteca/leyrepdistribuidores.pdf> (посещен 11.09.2016)

6. Новый Торговый кодекс Бразилии (проект нового Торгового кодекса Бразилии) // <https://www12.senado.gov.br/ecidania/visualizacaoconsultapublica?id=81> (посещен 11.09.2016)

7. Статуты штата Флорида // <http://www.flsenate.gov/Laws/Statutes/2012/Title34/#Title34> (посещен 11.09.2016)

8. Торговый кодекс Республики Гватемала // [http://www.registromercantil.gob.gt/regulaciones/DECRETO-2-70\[Codigo- Comercio\].pdf](http://www.registromercantil.gob.gt/regulaciones/DECRETO-2-70[Codigo- Comercio].pdf) (посещен 11.09.2016)

9. Торговый кодекс Республики Колумбия №410 от 1971 года // <http://www.camaradorada.org.co/documentos/Codigo%20Comercio.pdf> (посещен 11.09.2016)

10. Улугова К.Э. Правовое регулирование предпринимательской деятельности в сфере дистрибуции: частноправовой и публично-правовой аспекты. Автореф. дисс. канд. юрид. наук. Москва, 2015. 23с.

11. Филипенко А.С. Экономика зарубежных стран / Под ред. Вергун. В.А., И.В. Бураковский и др. 2-е изд. Москва: Просвещение, 1998. 218с.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СИСТЕМОЮ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ)

КОБЗЄВА Тетяна Анатоліївна - доцент кафедри адміністративного господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, кандидат юридичних наук
УДК 342.5(477)

У статті, на основі наукових поглядів вчених, досліджено досвід Сполучених Штатів Америки щодо управління фінансовою системою. Доведено, що у чистому вигляді державний механізм управління фінансовою сферою у США навряд чи можна запровадити в Україні, проте, це не перешкоджає можливості посилення контролюючої ролі Президента України за законністю, ефективністю та доцільністю використання бюджетних коштів, а також збільшення автономії регіональної влади щодо вирішення на локальному рівні питань фінансового характеру.

Ключові слова: зарубіжний досвід, управління, фінансова система України, Сполучені Штати Америки.

В статье, на основе научных взглядов ученых, исследован опыт Соединенных Штатов Америки по управлению финансовой системой. Доказано, что в чистом виде государственный механизм управления финансовой сферой в США вряд ли можно ввести в Украине, однако, это не препятствует возможности усиления контролирующей роли Президента Украины за законностью, эффективностью и целесообразностью использования бюджетных средств, а также увеличению автономии региональных властей по решению на локальном уровне вопросов финансового характера.

Ключевые слова: зарубежный опыт, управление, финансовая система Украины, Соединенные Штаты Америки.

The article, based on scientific views of scientists studied the experience of the United States of America's financial system. Proved that pure state mechanism of financial sphere in the US can hardly be introduced in Ukraine, but it does not preclude the possibility of strengthening the control role of the President of Ukraine, the legality, efficiency and appropriateness of budget funds and increase the autonomy of regional authorities to address in local level of a financial nature.

Keywords: international experience, management, financial system Ukraine, United States.

Постановка проблеми. За 25 років незалежності в Україні було зроблено ряд кроків у напрямку поліпшення фінансової системи, однак у ній і досі існує ціла низка проблем, необхідність розв'язання яких постала особливо гостро на сучасному етапі соціально-економічного розвитку нашої держави. Той факт, що за два з половиною десятиліття нашої державі так і не вдалося вибудувати ефективну націо-

нальну фінансову систему пояснюється цілою низкою факторів, одним із основних серед яких є відсутність необхідного досвіду з цього питання, адже той, що був накопичений за часів радянської епохи, виявився непридатним для ефективної розбудови національної економіки на ринкових засадах. Така ситуація обумовлює гостру необхідність у вивченні та запозиченні досвіду провідних іноземних держав щодо

організації фінансової системи та управління нею. Сполучені Штати Америки були обрані нами не просто так, адже саме США протягом останніх десятиліть була і залишається взірцем з точки зору побудови фінансової системи.

Стан дослідження. Дослідженню зарубіжного досвіду управління фінансовою системою та можливості його використання в Україні присвячували увагу у своїх дослідженнях такі вчені, як: Т.О. Кізіма, Н.Я. Кравчук, В.П. Горин, І.В. Ткаченко, О.М. Пастухова, Ю.М. Руденко, В.В. Токар, Л.О. Миргородська, С.І. Юрія, В.М. Федосова, М.С. Горшеньова, К.О. Закоморна, В.О. Ріака та інші. Проте, на нашу думку, недостатньо уваги приділено саме досвіду Сполучених Штатів Америки у сфері управління фінансовою системою.

Саме тому **метою** статті є: дослідити досвід Сполучених Штатів Америки у сфері управління фінансовою системою та визначити можливості його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Економіка США на сьогодні є найпотужнішою у світі. Так у 2013 році ВВП США склало 16,7 трлн. дол., три чверті цього 1,1% ВВП створювалося у сільському господарстві, 22,1% – у промисловості, 76,8% – у сфері послуг [1, с.175]. У 2015 цей показник сягнув вже 18 124,7 трлн. дол. [2]. І. В. Ткаченко та О. М. Пастухова пишуть, що дана країна (США) є лідером у розвитку наукоємних галузей: авіаційної та ракетокосмічної техніки, електронного обладнання, а саме комп'ютерів, мікросхем, приладів, нових конструкційних матеріалів. Ученим та інженерам США належать більшість наукових відкриттів останнього десятиліття в галузі техніки і біотехнології. При цьому дослідники наголошують, що такі великі світові досягнення США обумовлені злагодженою роботою систем (зокрема фінансової системи), відповідальних за різні галузі господарства [3, с.88-89].

Особливості фінансової системи США визначаються, перш за все, федеративним устроєм даної країни. Вона складається з 50 штатів (states, однина — state) і одного округу (District of Columbia) [4, с.292]. Кожен штат має республіканські повноваження, свою законодавчу, виконавчу й судову гілку влади [5, с.101].

Діюча на сьогодні система федеральних фінансів США складається з наступних елементів:

1) фінанси федерації – включають федеральний бюджет, бюджет округу Колумбія (столичний), спеціальні фонди федерального рівня, фінанси державних корпорацій;

2) фінанси 50 штатів, кожен з яких має власний бюджет, спеціальні фонди та фінанси підприємств, що знаходяться у власності штату;

3) місцеві фінанси, що складаються з місцевих бюджетів (графств та інших місцевих адміністративних одиниць, серед яких округи, муніципалітети, міста), фінансів комунального господарства, різноманітних фондів [1, с.178].

Організація фінансової системи в США характеризується високим рівнем автономності – кожен з рівнів державного управління самостійно проводить бюджету та податкову політику. Загалом через державні фінанси перерозподіляється близько третини ВВП. Всі урядові видатки розподіляються між рівнями фінансової системи приблизно у таких пропорціях: на федеральні фінанси припадає 60 %, на фінанси штатів – 15 і на місцеві фінанси – 25 %. Із загальнодержавного рівня забезпечується національна оборона, деякі програми соціального захисту, видатки на обслуговування державного боргу, на розвиток економіки, на зовнішні зв'язки, фінансування загальнодержавної влади [6]. Л.О. Миргородська, розглядаючи фінанси США, зазначає, що рух ресурсів у них відбувається одночасно по чотирьох каналах: з федерального бюджету – у бюджети штатів та місцеві бюджети; з бюджетів штатів – у місцеві бюджети; з місцевих бюджетів – у бюджети штатів; між місцевими бюджетами. У базі власних доходів влади штатів і місцевої влади спостерігається неухильно зростаюча залежність від федеральних дотацій. Федеральна допомога штатам (23 %) і місцевій владі (6 %) носить яскраво виражений програмно-цільовий характер. Дотації і субсидії в США розподіляються нерівномірно. З їхньою допомогою на рівні штатів реалізується понад 500 цільових програм [5, с.103]. Звідси дослідниця справедливо підсумовує, що така зростаюча залежність від федеральних дотацій дає під-

ставу стверджувати, що «федеральна допомога» (29 % загальної суми доходів штатів і місцевих органів) перетворилася в засіб прямого контролю федерації за фінансовою політикою штатів і місцевих органів влади [5, с.103].

В. І. Оспішев зазначає, що для бюджетної системи США характерна сталість бюджетно-податкових відносин держави і регіонів. Фактично штати мають рівні права у цій галузі з федерацією в цілому, тому на рівні федерації й у штатах є ідентичні за найменуванням податки (прибутковий податок із населення та корпорацій). Найпринциповіше обмеження податкових прав штатів полягає в забороні на введення окремих непрямих податків, які перешкоджають свободі торгівлі між штатами, що заборонено Конституцією США [7]. Автор підкреслює, що прямого перерозподілу коштів між штатами практично немає. Але Конгрес США відповідно до Конституції має право фінансувати витрати тільки на «загальний добробут США», що також перешкоджає перерозподілу засобів між регіонами. Штати можуть встановлювати будь-які форми податків, але не можуть перешкоджати міжрегіональним господарським зв'язкам, що призводить до рівного податкового тиску [7].

Ю. М. Руденко та В. В. Токар, розглядаючи фінансову систему США, звертають увагу на те, що їй притаманні наступні особливості:

--відсутність націоналізованого сектору економіки (проте підприємства ключових галузей, що виробляють продукцію військового, енергетичного, металургійного та іншого призначення, створені та фінансуються державою або за її участю);

--значна частка власності, насамперед об'єкти інфраструктури (підприємства водота енергопостачання, місцевого транспорту, муніципальні лікарні, спортивні споруди, житлові будинки тощо), перебуває в розпорядженні штатів і місцевих органів влади;

- федеральний уряд не несе відповідальності за цінні папери, які випущені органами влади нижчих ланок [4, с.293].

Така складна, багаторівнева фінансова система США обумовлює існування в країні розгалуженого механізму управління нею. В першу чергу слід відзначити Конгрес США,

який складається і з двох палат: Сенату та Палати представників. До Сенату за Конституцією входять по два представники від кожного штату. Кількість членів у Палаті представників пропорційна кількості населення і тому не обмежується Конституцією [8, с.274]. Кожна палата Конгресу має право законодавчої ініціативи з будь-яких питань, за винятком фінансових законопроектів; останні повинні бути запропоновані в Палаті представників [8, с.276]. Така ситуація, як справедливо наголошує В. О. Ріака, містить факт, що великі штати в змозі більшою мірою впливати на стан державної казни, ніж малі. Разом із тим, на практиці кожна палата може голосувати проти законопроектів, прийнятих іншою палатою. Сенат може не ухвалити фінансовий або будь-який інший законопроект. Палата представників може запропонувати до нього поправки, які змінюють його суть. У цьому разі, для набуття законопроектом сили закону, узгоджувальна комісія, до складу якої входять члени обох палат, повинна запропонувати компромісне рішення, яке задовольняє обидві сторони [8, с.277].

Відповідно до Конституції США Конгрес у фінансовій сфері має право: встановлювати і стягувати податки, мита, податі й акцизні збори однаково на всій території США, сплачувати борги, робити позики, карбувати монети, регулювати вартість валюти США, встановлювати покарання за підробку державних цінних паперів і монет [9; 10]. Б.О. Страшун підкреслює, що формально в даній сфері (тобто у фінансовій) державної діяльності Конституція встановлює монополію повноважень Конгресу: Президентом ніяких фінансових правомочностей не закріплено. Проте з 1921 р. підготовка бюджету, а пізніше і найбільш великих фінансових біллів була доручена виконавчій владі, тобто ініціатива в цій важливій сфері державного управління перейшла до Президента. Втім, і Конгрес зберіг тут реальний вплив. Прийняті ним фінансові (грошові – money bills) білли, передбачають збільшення, скорочення або недопущення асигнувань, запитуваних виконавчою владою, нерідко значно змінюють цілі і обсяги таких асигнувань порівняно з запитуваними [11].

У складі Конгресу США є декілька спеціальних структурних підрозділів, діяльність яких орієнтовано безпосередньо на вирішення певних питань у фінансовій сфері. Головна роль серед цих підрозділів належить:

- Головному бюджетно-контрольному управлінню, яке здійснює зовнішній фінансовий контроль за діяльністю міністерств, відомств, урядових агентств США;

- Аналітично-бюджетному управлінню, на яке покладені функції експертизи законопроектів з фінансових питань і урядових програм, аналізу виконання федерального бюджету. Головною метою його діяльності є сприяння парламенту у здійсненні більш раціонального бюджетного вибору [1, с.179].

Оскільки США є президентською республікою, то вся повнота виконавчої влади зосереджена в руках Глави держави – її Президента. Посади прем'єр-міністра в США немає, а уряд, який зветься Кабінетом очолює президент. Слід відмітити, що Конституція США ні слова не говорить про Кабінет, але вже з президентства Вашингтона (1789–1797 рр.) Кабінет міцно увійшов у державний звичай. Даний орган при Президенті США складається з секретарів (міністрів), і призначається президентом за «порадою і згодою Сенату». Це означає, що сенат більшістю у 2/3 голосів повинен затвердити призначений президентом уряд, але фактично верхня палата конгресу ніколи не відмовляє президенту у затвердженні його пропозицій. Члени Кабінету – секретарі не є членами Конгресу. Вони цілком і повністю підлеглі президенту і працюють під його керівництвом [8, с.272]. Б. О. Страшун з цього приводу відмічає, що як глава виконавчої влади Президент, відповідно до Конституції, може вимагати від керівника кожного виконавчого департаменту (міністерства) письмового думки з будь-якого питання його компетенції. Дане формулювання дозволяє зробити висновок, що уряд як вищий колегіальний орган виконавчої влади загальної компетенції в США відсутній. Глави департаментів можуть лише висловлювати Президенту свою думку з питань, віднесених до їх відання, будучи як би радниками Президента. Всі рішення з питань своєї компетенції приймаються ним одноосібно [11].

Зараз до складу Кабінету входять 12 секретарів: Державний секретар (міністр іноземних справ), міністр фінансів, міністр оборони, міністр юстиції (генеральний атторней), міністр транспорту, міністр внутрішніх справ, міністр сільського господарства, міністр торгівлі, міністр праці, міністр охорони здоров'я, освіти і соціального забезпечення, міністр житлового і міського будівництва. Окрім того, на запрошення президента на засіданнях Кабінету присутні американський представник в ООН, директор адміністрації з іноземних операцій, директор управління мобілізації, директор Бюро Бюджету, голова комісії громадської служби, помічник президента [8, с.272].

До органів виконавчої влади, які наділені найбільшими повноваженнями у сфері федеральних фінансів належать:

- Адміністративно-бюджетне управління – федеральний орган у складі Адміністрації Президента США, на який покладена відповідальність за складання проекту федерального бюджету і його виконання за видатками [1, с.179]. Даний орган був створений ще у 1921 році, він допомагає президенту у підготовці бюджету і у формулюванні фінансової програми уряду, здійснює контроль над виконанням бюджету; складає плани про поліпшення адміністрації, а також дає поради виконавчим департаментам і агенціям щодо поліпшення їх структури і порядку роботи тощо [8, с.273];

- Міністерство фінансів (Державне казначейство) США – федеральний орган у складі Адміністрації Президента США, до повноважень якого належать виконання федерального бюджету за доходами, управління державним боргом, контроль у сфері бюджетного процесу [1, с.179];

- Рада економічних консультантів – довідчий орган, створений у 1946 році при Адміністрації Президента США, який допомагає формувати основні засади економічної політики [1, с.179]. Раду економічних консультантів дає рекомендації президенту з економічних питань і складає економічні доповіді президента Конгресу [8, с.273].

Слід відзначити, що у Сполучених Штатах існує досить оригінальний інститут – «імпаундмент». Він полягає у відмові президента

витрачати гроші, виділені згідно із законом Конгресом. Законодавче регулювання подібної ситуації було визначене лише 1974 р. Відповідно до закону президент у разі бюджетного конфлікту зобов'язаний звернутися до Конгресу зі спеціальним посланням, у якому Дається пояснення причин, що викликали відмову від використання або припинення витрачання асигнованих коштів. Подолати «саботаж» президента Конгрес може, прийнявши білл, який санкціонує асигнування [10].

Також варто відзначити Федеральну резервну систему США (ФРС), яка фактично виконує функції Центрального банку країни. ФРС – центральна установа у банківській системі, що відповідає за монетарну політику США, центральний банк («банк банків», агент уряду при обслуговуванні державного бюджету) [12]. ФРС є об'єднанням 12 регіональних банків США і очолюється Радою керуючих із 7 членів, які призначаються строком на 14 років президентом США. Федеральні резервні банки знаходяться в головних містах 12 федеральних резервних округів, на які розділена територія країни, Рада керуючих – у Вашингтоні [13]. Капітал ФРС утворений за рахунок продажу акцій приватним комерційним банкам, які вступають в її члени. На сьогодні банки-члени ФРС – це приблизно 40 % комерційних банків США і національні банки. Крім того у складі ФРС функціонують Федеральний комітет відкритого ринку (ФОМС) та Федеральна консультативна рада [12].

ФРС виступає фінансовим агентом і депозитарієм Міністерства фінансів США та здійснює поточні операції з управління державним боргом [1, с.113]. Крім того Федеральні Резервні банки роблять вирішальний вплив на управління всією банківською сферою США [14].

Певний внесок в управління фінансами робить і судова гілка влади США, яка представлена федеральними судами, судами штатів та місцевими судами. Розглядаючи у сфері фінансів судові інстанції контролюють законність фінансових відносин. Слід відмітити, що у США функціонують спеціальні суди, які вирішують окремі різновиди спірних питань

фінансового характеру, наприклад, податкові суди.

Окрім федерального рівня, фінансова політика формується та реалізується законотворчими, виконавчими та судовими органами штатів, які володіють доволі широкою автономією у цьому сенсі. На території кожного штату діють власні закони та конституція, які загалом не суперечать Конституції та законам США. Водночас, обмеження прав штатів стосуються питань зовнішніх відносин, військової та митної сфер, інших загальнодержавних справ [1, с.180].

Висновки. Отже, узагальнюючи вище викладений матеріал щодо організації та функціонування фінансової системи США, можемо зробити висновок про те, що у даній країні існує складна, розгалужена, багаторівнева система управління фінансовим сектором національної економіки. Кожна гілка влади, і законодавча, і судова, і виконавча через відповідні спеціальні структурні ланки у своєму складі, здійснюють специфічні завдання та функції щодо формування та реалізації державної фінансової політики, а також контролю за її законністю, доцільністю та раціональністю. При цьому особлива роль у питанні управління фінансовою системою країни належить Президенту США, який є Главою уряду. Важливою специфічною рисою управління фінансовою сферою у США є те, що органи влади окремих штатів мають значний обсяг повноважень, які дозволяють їм, як самостійно вирішувати питання фінансового характеру в середині штату, так і приймати участь в управлінні загальною федеральною фінансовою системою.

Звідси, до ключових позитивних аспектів управління фінансовою системою у США, на які обов'язково слід звернути увагу у контексті вдосконалення адміністративно-правового механізму управління фінансовою сферою в Україні, слід, на нашу думку, віднести наступні:

- досить детальне визначення на конституційному рівні повноважень вищого законодавчого органу держави (Конгресу США) у фінансовій сфері;
- активна роль Глави держави – Президента у формуванні національного бюджету та здій-

сненні контролю за його використанням (витрачанням);

- суттєва автономія регіональних органів влади в частині формування та реалізації на підвідомчій їм території фінансової політики.

Звісно, у чистому вигляді вище приведені особливості державного механізму управління фінансовою сферою у США в Україні навряд чи можна запровадити, зокрема в силу відмінності територіального устрою даних країн та діючої у них форми державного правління. Втім це не перешкоджає можливості посилення контролюючої ролі Президента України за законністю, ефективністю та доцільністю використання бюджетних коштів, а також збільшення автономії регіональної влади щодо вирішення на локальному рівні питань фінансового характеру.

Список використаної літератури

1. Фінанси зарубіжних країн: навчальний посібник / [Кізима Т. О., Кравчук Н. Я., Горин В. П. та ін.]; за ред. О. П. Кириленко. – Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 287 с.
2. 5 стран мира с наивысшими показателями ВВП в 2015 году / «Грушевського,5» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://grushevskogo5.com/fifteen/5-stran-mira-s-naivuysshimi-pokazatelyami-vvp-v-2015-godu/>
3. Ткаченко І. В. Фінансова система США / І. В. Ткаченко, О. М. Пастухова // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. - 2011. - Вип. 2(1). - С. 88-92
4. Фінансові системи зарубіжних країн [Електронний ресурс] : навч посіб / Ю. М. Руденко, В. В. Токар. — К. : КНЕУ, 2010. — 348 с.
5. Миргородська Л.О. Фінансові системи зарубіжних країн: Навчальний посібник. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 320 с.
6. Фінанси: Підручник / За ред. СІ. Юрія, В.М. Федосова. - К.: Знання, Ф59 2008.-611с. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/15010922/finans/finansova_sistema_spolucheni_h_shtativ_ameriki
7. Фінанси: курс для фінансистів: Навч. посіб. / За ред. В.І. Оспіщева. — К.: Знання, 2008. — 567 с. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/12210605/finans/finans_krayin_rozvinenoyu_rinkovoyu_ekonomiko_yu
8. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник / М. С. Горшенєва, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; За заг. ред. В. О. Ріяки. — 2-ге вид., допов. і перероб. — К.: Юрінком Інтер, 2006. — 544 с
9. Конституція США // [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.constitutionfacts.com/content/constitution/files/USConstitution_Russian.pdf
10. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: Навч. посіб. / В.М. Бєсчастний, О.В. Філонов, В.М. Субботін, СМ. Пашков; За ред. В.М. Бєсчастного. – 2-ге вид., стер. – К.: Знання, 2008. – 467 с – (Вища освіта ХХІ століття) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.com/13731120/pravo/zakonodavcha_vlada_ssha#197
11. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: В 4 т. Т. 4. Часть Особенная: страны Америки и Азии / Отв. ред. проф. Б. А. Страшун. — Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА—ИНФРА•М), 2001. — 656 с. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.bibliotekar.ru/konstitucionnoe-pravo-3/19.htm>
12. Иванов В. М., Софіщенко І. Я. Грошово-кредитні системи зарубіжних країн: Курс лекцій. — К.: МАУП, 2001. — 232 с.: іл. — Бібліогр.: с. 223-226. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://fingal.com.ua/content/view/674/83/1/1/>
13. В. Ритасов «Федеральная резервная система» США — государство в государстве / информационно-аналитический портал «Деньги» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.dengi-info.com/archive/article.php?aid=461>
14. Едвін Дж. Долан, Колін Д. Кзмпбелл, Розмарі Дж. Кемпбелл. Гроші, банківська справа і грошово-кредитна політика. М.-Л., 1991. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://bibliograph.com.ua/bank-8/36.htm>